

El retorn social de les polítiques culturals: com mesurar el valor públic de la cultura?

Autors: Nicolás Barbieri, Xavier Fina, Eva Merino, Adriana Partal, Joan Subirats

Premi Ramon Roca Boncompte

Març de 2011

L'art és necessari?
La cultura és crítica social?
La política necessita la cultura?

(Questions, Intervenció pública d' Alfredo Jaar, Barcelona, 2009)

1. Introducció, objectius i metodologia	4
1.1 Introducció.....	4
1.2 Objectius	4
1.3 Metodologia.....	5
2. Anàlisi comparada: polítiques i experiències	7
2.1 Els objectius tradicionalment reconeguts de les polítiques culturals	7
2.2 La perspectiva clàssica del retorn social de les polítiques culturals	7
2.2.1 Educació.....	10
2.2.2 Salut	12
2.2.3 Medi ambient.....	15
2.3 Advertències i proposta d'evolució davant la perspectiva clàssica del retorn social de les polítiques culturals	18
3. Noves mirades sobre el concepte de retorn social de les polítiques culturals	24
3.1 Identitat i moral col·lectiva	24
3.2 Capital social (I): cohesió social	26
3.3 Capital social (II): participació ciutadana i acció col·lectiva	28
3.4 Reconeixement i gestió del conflicte.....	31
3.5 Revalorització de les “classes no productives”	33
3.6 Desenvolupament autònom i promoció de la creativitat de les persones	34
3.7 Transformació de l'espai urbà	37
3.8 Noves centralitats.....	40
3.9 Reinterpretació del paisatge	42
4. Els indicadors: l'avaluació del retorn social de les polítiques culturals	44
4.1. Utilitats i perills de l'ús d'indicadors en avaluació de polítiques públiques.....	46
4.2. Indicadors per a les polítiques culturals: estat de la qüestió	51
4.4. Proposta de 12 índexs.....	56
5. Futures línies i accions per a la continuïtat en la recerca	60
6. Síntesi i consideracions finals	62
7. Bibliografia	66

1. Introducció, objectius i metodologia

1.1 Introducció¹

Les polítiques culturals, i els processos d'intervenció que se'n deriven, representen un factor positiu de primer nivell en el desenvolupament social, tant si en considerem els aspectes estrictament productius vinculats al creixement econòmic com si es tenen en compte les condicions i la qualitat de vida o benestar social, molt vinculades a la noció de ciutadania.

Les polítiques culturals tenen, cada vegada més, un rol fonamental en el desenvolupament dels territoris que busquen integrar la promoció d'una economia moderna basada en el coneixement amb la cohesió social i la sostenibilitat. Així és com, de fet i de manera parcial, es posa de manifest en el debat sobre les "ciutats creatives". No obstant, aquesta visió amplia i més complexa no es veu reflectida en els referents i els instruments que es fan servir de manera tradicional en l'avaluació de les polítiques culturals.

Si, d'una banda, diferents actors esperen que les polítiques culturals s'integrin en la promoció de diferents objectius (cohesió social, interculturalitat, educació, regeneració urbana, participació política i governança, seguretat i pau, sostenibilitat, etc.), resulta lògica la necessitat de replantejar els models d'avaluació basats fonamentalment en criteris estrictament d'eficiència econòmica i/o en base a criteris estètics i de consum cultural.

Però aquesta tasca no es pot afrontar sense una anàlisi i valoració prèvia de la incidència real de l'acció cultural en la millora de la qualitat de vida de les persones, els beneficis per a la ciutadania i la contribució al desenvolupament de societats cohesionades i sostenibles.

Cal, doncs, fer-se les preguntes adequades per tal de poder avançar en una adient valoració dels nivells de retorn social de les polítiques culturals. Quin és el valor públic que afegixen? En quines esferes de la realitat social i, sobretot, de quina manera repercuteixen de forma significativa les accions culturals que promouen les polítiques públiques? I, finalment, com es pot mesurar aquest impacte? Aquest estudi pretén generar un coneixement útil sobre aquestes qüestions i avançar en la creació d'instruments per diagnosticar el rendiment de les polítiques culturals públiques.

1.2 Objectius

Aquest estudi s'articula a partir de tres objectius:

---

¹ Aquest estudi ha comptat amb el suport del departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

- Caracteritzar de forma rigorosa i coherent el concepte de retorn social aplicat a les polítiques culturals.
- Identificar de quina manera les polítiques culturals tenen un impacte significatiu a la realitat social, més enllà del que s'ha considerat tradicionalment com els objectius estrictament propis de l'acció cultural.
- Debatre sobre la utilitat dels indicadors per avaluar el retorn social de les polítiques culturals, tot delimitant aspectes específics d'aquest tipus d'impacte.

Aquesta investigació pretén generar coneixement útil sobre aquestes qüestions i avançar en la creació d'instruments per diagnosticar el rendiment de les polítiques culturals públiques. Per a això, es parteix de l'anàlisi de la perspectiva sobre el retorn social de les polítiques culturals que en bona mesura s'ha anat consolidant des de la dècada de 1980. S'adverteix, després d'aquesta anàlisi, que un èmfasi desmesurada en les externalitats de la cultura i una conseqüent mirada acrítica en l'avaluació de les polítiques culturals poden resultar contraproductius per a la seva legitimitat i capacitat d'incidència. A continuació, es busca contribuir a la construcció d'una mirada alternativa sobre el retorn social de les polítiques culturals i a la millora en els criteris de la seva avaluació. Es presenten nou eixos per descriure el valor públic de les accions de les organitzacions culturals, *outcomes* no necessàriament vinculats a categories instrumentals. Finalment, després d'una revisió de l'estat actual de la qüestió sobre els indicadors de polítiques culturals a nivell internacional, s'adverteix i exemplifica sobre algunes de les tendències més nocives en la utilització d'indicadors en les polítiques públiques. Tenint en compte que la construcció d'indicadors no és una tasca únicament tècnica, s'elabora una proposta que inclou un conjunt d'índexs considerats com més significatius i apropiats per aproximar-se a retorn social de les polítiques culturals. S'inclou també una reflexió sobre els criteris per poder mesurar la qualitat i envergadura dels indicadors en l'avaluació de polítiques públiques.

1.3 Metodologia

L'estudi parteix de la comparació de casos internacionals significatius en l'estudi del retorn social de les polítiques culturals (Canadà, Holanda, Estats Units, Austràlia, França, Escòcia, etc.). Per això, s'ha realitzat un treball d'anàlisi documental a partir de la cerca de fonts publicades en un àmbit internacional, tot incloent bibliografia científica, informes i presentacions d'experiències significatives desenvolupades per diferents institucions, així com sistemes d'indicadors i bases de dades disponibles.

Aquesta revisió bibliogràfica s'ha dut a terme tenint en compte els àmbits sectorials d'incidència de les polítiques culturals en la societat (educació, salut, benestar social, medi ambient, etc.), però també, i fonamentalment, els atributs i valors que les accions culturals promogudes per les polítiques culturals contribueixen a desenvolupar en la ciutadania.

L'abast de la nostra anàlisi i la nostra proposta depèn lògicament de les diferents tradicions de polítiques culturals i, sobretot, del nivell de desenvolupament que tingui a cada país la implementació de polítiques culturals i la reflexió i avaluació sobre el seu retorn social. Ara bé, aquesta investigació té com a objectiu produir un tipus de coneixement generalitzable de forma limitada (Ragin, 1987) a un tipus de política pública. D'una banda, cal destacar que els models clàssics de polítiques culturals comencen a resultar caducs i inadequats per atendre les expectatives i resoldre els dilemes actuals, per la qual cosa els seus límits es desdibuixen donant pas a noves configuracions institucionals. I per un altre, si bé l'anàlisi del retorn social de les polítiques culturals ha vingut despertant cada vegada més atenció, encara és una tasca relativament inèdita. En aquest sentit, la utilització de fonts majoritàriament anglosaxones en el nostre estudi és reflex de la preeminència d'aquest origen tant en la implementació de polítiques com en la seva anàlisi científica. Es tracta d'una decisió basada en la disponibilitat d'informació, i el seu abast analític, però també en una valoració de la rellevància empírica dels casos analitzats.

2. Anàlisi comparada: polítiques i experiències

2.1 Els objectius tradicionalment reconeguts de les polítiques culturals

Aquest estudi analitza les repercussions socials de les polítiques culturals, tot adoptant una perspectiva que pretén anar més enllà dels aspectes considerats com a tradicionalment vinculats als camps de l'art i la cultura. Sense pretensió d'exhaustivitat en aquest sentit, resulta útil enumerar alguns dels objectius clàssics de les polítiques culturals. Per tant, partim del reconeixement de l'aportació de les polítiques culturals a l'evolució de les capacitats creatives estètiques de les persones i de la seva contribució al desenvolupament econòmic.

Després de la II Guerra Mundial, amb el repte comú de reconstrucció cultural que presenten molts estats, la política cultural adquireix al món occidental un caràcter institucional significatiu. El principi de democratització de la cultura guia la majoria de polítiques culturals dels estats de benestar; i la intervenció governamental es centra en el foment de la lliure creació artística, la promoció de l'oferta cultural de qualitat (i de l'accés a ella) i la protecció del patrimoni.

A aquests models es sumaran les polítiques públiques de foment de la democràcia cultural, amb la promoció d'espais de participació i expressió social, tot tenint en compte els grups més desfavorits. Temps després, amb la consolidació del concepte d'indústries culturals, l'acció de govern buscarà donar suport a l'activitat artística i professional, als creadors i al desenvolupament dels anomenats sectors culturals. De forma complementària, un altre objectiu prioritari serà l'estímul de la demanda cultural. Per tant, el consum cultural es consolida com a indicador del desenvolupament cultural de la societat.

En definitiva, reconeguda la capacitat i legitimitat de les polítiques culturals per contribuir a la professionalització i consolidació dels sectors de les arts i la cultura, així com la seva aportació al desenvolupament econòmic, interessa ampliar la perspectiva d'anàlisi. A continuació es presenten els aspectes més importants del procés d'expansió del camp d'actuació de les polítiques culturals. La intenció és analitzar en quina mesura, des de quina perspectiva i amb quins resultats l'acció cultural que rep suport explícit dels poders públics, articulada a través de polítiques públiques, genera beneficis de caràcter integral per al desenvolupament de les societats.

2.2 La perspectiva clàssica del retorn social de les polítiques culturals

Les primeres referències documentades sobre l'anàlisi de l'impacte social de les polítiques culturals es remunten a la dècada de 1980. A partir d'aquest moment, tant les experiències d'implementació de polítiques públiques com els estudis al respecte han anat guanyant més importància i rellevància per als agents implicats.

La perspectiva que han adoptat les polítiques que intenten posar de manifest la importància de l'acció cultural per al desenvolupament de les societats, però també la de moltes de les recerques científiques sobre aquest qüestió, ha estat la de centrar l'atenció en les externalitats de la cultura. Es tracta de posar èmfasi en la suposada capacitat de les polítiques culturals per contribuir al desenvolupament dels objectius d'altres polítiques públiques sectorials. Ja s'ha fet referència explícita a la reconeguda capacitat productiva de l'acció cultural i al desenvolupament dels sectors culturals com a nous jaciments laborals. Tanmateix, aquesta és més significativa que la relació entre les polítiques culturals i la resta de polítiques socials.

Aquesta mirada sobre el retorn social de les polítiques culturals ha centrat l'atenció en la capacitat de la cultura per facilitar la consecució dels objectius de l'acció pública en altres àmbits i agendes polítiques sectorials: educació, salut, medi ambient, seguretat, urbanisme, etc. Es defensa i s'argumenta així a favor de la funció instrumental de l'acció cultural que rep suport per part de l'administració pública.

Una de les característiques d'aquesta perspectiva és que s'impulsa sobretot des d'experiències i iniciatives públiques de governs locals. Polítics i d'altres agents implicats en la formulació de les polítiques públiques en aquest nivell, presten atenció i demostren un interès creixent en les capacitats instrumentals de l'art i la cultura. En aquest procés, resulta crucial el fet que els professionals de la cultura tinguin un nivell de visibilitat més alta en l'arena política, però sobretot que aquesta visibilitat hagi estat acompanyada d'una capacitat creixent del sector per aprofitar i explotar recursos econòmics associats a pressupostos d'altres polítiques sectorials (Belfiore: 2002, 2006).

En definitiva, les transformacions econòmiques, socials i polítiques de finals dels 70 i principis dels 80 són el context en el qual, davant el poc pes estructural de les polítiques culturals (comparat amb altres polítiques públiques), sobretot a nivell local, els agents culturals reben demandes per legitimar les seves actuacions amb arguments de tipus econòmic i social. Es tracta d'un fenomen anomenat *policy attachment* (Belfiore: 2006, Gray: 2007), és a dir, una estratègia que permet a un sector de polítiques públiques que té un pes en els pressupostos públics relativament baix poder obtenir recursos que li permetin aconseguir els seus objectius.

Actualment, un dels casos més paradigmàtics (i certament més analitzats per la literatura acadèmica) que representen aquesta perspectiva del retorn social de les

polítiques culturals és el del govern laborista a Anglaterra i bona part de la Gran Bretanya. El discurs del nou laborisme (principalment a través dels responsables del *Department of Culture, Media and Sport*) ha consolidat la idea d'inversió (en comptes de subvenció) en cultura, tot justificant l'assignació de recursos per a iniciatives culturals a partir de les seves externalitats. Així, els arguments es basen en la defensa dels beneficis complementaris i instrumentals de les polítiques culturals en altres àmbits i agendes, com ara educació o benestar social (Holden: 2004, vv.aa.: 2005). Aquesta situació ha estat reconeguda fins i tot en un assaig personal elaborat per Tessa Jowell, Secretària d'Estat i responsable del *Department of Culture, Media and Sport*, titulat *Government and the Value of Culture* (2004):

Molt sovint els polítics s'han vist forçats a debatre la cultura només en termes del seus beneficis instrumentals per a altres agendes polítiques – educació, reducció del crim, benestar social. O fins i tot en algunes ocasions disculpar-nos per la inversió en cultura només en termes d'alguna cosa més. En el discurs polític en aquest país hem evitat una perspectiva més difícil en la investigació, qüestionament i reconeixement sobre el que genera la cultura en si mateixa (T. Jowell, 2004).

En definitiva, el que busca l'autora és conciliar dues perspectives avui presents respecte al retorn social de les polítiques culturals. La primera i més desenvolupada, de caràcter instrumental i utilitarista, s'ha anomenat impacte social de la cultura. Mentre que la segona, encara relativament poc present tant a la literatura acadèmica com a la realitat política, defensa la idea del valor públic que té la cultura en si mateixa (Scott: 2006). Tanmateix, l'assaig està lluny de poder considerar-se com un al·legat contundent en favor d'una visió integral del retorn social de la política cultural. Entenem que l'autora cau en diferents contradiccions i continua reforçant la idea que la cultura ha d'adreçar-se a i ha de resoldre qüestions com la pobresa d'aspiracions de les persones o la falta d'oportunitats socials (vv.aa.:2005, Belfiore: 2006).

Així doncs, es considera que resulta d'utilitat ressenyar en primer lloc alguns dels àmbits més significatius de la perspectiva clàssica (i encara vigent) de l'impacte social de les polítiques culturals. S'han escollit els casos dels camps de l'educació, la salut i el medi ambient, de manera que permet combinar un sector tradicionalment i molt clarament vinculat a les polítiques culturals (com ara l'educació), un altre que des de la seva consolidació ha establert ponts amb el camp de la cultura (medi ambient) i finalment un tercer (salut), que es pot considerar més recent quant al retorn social de

les polítiques culturals. Finalment, en aquesta revisió es discuteix quins elements de la perspectiva que ens interessa, el valor públic de la cultura, ajuden a definir i mesurar rigorosament el concepte de retorn social de les polítiques culturals.

2.2.1 Educació

És extensa la bibliografia que analitza les aportacions de la cultura a l'àmbit de l'educació, així com les iniciatives polítiques desenvolupades en aquest sentit. Els lligams entre aquests dos àmbits es presenten generalment sota la idea que l'art i la cultura poden contribuir al desenvolupament de capacitats i competències personals, professionals i laborals de les persones. Per exemple, les oportunitats generades en els programes educatius de formació continuada al llarg de la vida (*Life Long Learning*) o la creativitat i les competències interpersonals adquirides a través de la participació en activitats culturals.

D'altra banda, s'assenyala l'aportació de l'art i la cultura com un element més en l'ampliació i millora del sistema educatiu. Gairebé identificat com a contrapartida, s'argumenta que les experiències educatives vinculades amb aquests camps generen, a llarg termini, un increment de l'interès en les arts i la cultura per part del col·lectiu d'estudiants.

Un dels casos més significatius en aquest camp és el de les polítiques culturals anglosaxones. Al Regne Unit, la *Local Government Association* va publicar l'any 2001 els resultats d'un ampli programa de recerca (*Realising the potential of cultural services: the case for the arts*) que buscava identificar els efectes de la utilització de les arts com a mitjà educador a les escoles. Els resultats assenyalaven que, en conjunt, els alumnes que prenen part en algun curs vinculat amb l'art (arts visuals, música, teatre) obtenien millors qualificacions globals que aquells que no ho feien. Tanmateix, ocorria exactament el contrari amb aquells que participaven en més d'una activitat de formació artística; és a dir, obtenien pitjors resultats en el total de les seves qualificacions (Belfiore: 2006). En qualsevol cas, aquest és un dels diferents estudis que presenta resultats diversos sobre l'impacte social de les polítiques culturals per a l'àmbit de l'educació. Es posa de manifest que els efectes educacionals de les arts no sempre són clarament mesurables i comprovables.

L'impacte de les arts en el món educatiu i la contribució a la consecució dels objectius de les seves polítiques han quedat reflectits a diverses recerques i reculls bibliogràfics encarregats pel *Scottish Executive* (Ruiz: 2004) i l'*Scottish Arts Council* (2008). Fins i tot, s'ha buscat establir lligams i s'ha mesurat la relació entre la participació en

activitats culturals (dins o fora de l'escola) i el rendiment curricular dels alumnes. Alguns dels resultats més significatius en aquest sentit han estat:

- La participació en activitats musicals i d'arts visuals està vinculada amb la millora en el rendiment en assignatures curriculars o la major capacitat lectora i de comprensió dels alumnes.
- El professorat considera que les activitats artístiques desenvolupades a l'escola tenen un impacte positiu en l'educació de la majoria dels alumnes i en la seves capacitats creatives.
- La participació en activitats de formació artística pot comportar no només el desenvolupament de capacitats estètiques i cognitives, sinó també incrementar les competències comunicatives, la comprensió de fenòmens com el de la diversitat cultural i social i el desenvolupament de competències transferibles a la futura vida laboral i professional.
- La participació en activitats de formació artística a l'escola augmenta l'assistència regular dels alumnes, incrementa la probabilitat que continuïn estudiant una vegada superat el nivell obligatori i genera més possibilitats que guanyin un premi pel seu rendiment acadèmic.
- Les arts generen en els alumnes *outcomes* o resultats intermedis, com ara els beneficis vinculats al desenvolupament personal (millora de l'autoestima, la confiança, les capacitats de socialització, la consciència col·lectiva) i afectiu (orgull, diversió, satisfacció). Aquestes millores repercuteixen sobre la formació i les capacitats laborals a llarg termini.

Per la seva banda, l'*Arts Council* d'Irlanda ha creat un comitè especial per a les arts i l'educació (*Arts Council*: 2006). Aquí l'atenció no es centra en el tema de l'educació artística (la formació en les arts), sinó en el paper de l'art a l'àmbit de l'educació: per exemple, en la participació dels artistes a l'escola o, de forma més genèrica, en la intervenció del món de les arts en el sistema educatiu. La perspectiva adoptada en aquest cas busca ressaltar el paper del camp de la cultura com a integrant d'una xarxa de cooperació per a l'educació. S'assenyala així la importància i l'impacte de l'entesa mútua entre agents i l'establiment d'una política coordinada en aquest sentit. Una de les recomanacions clau del document consisteix en la promoció i el suport de noves o antigues xarxes de col·laboració entre les arts i l'educació, tant a nivell nacional com internacional, i amb la particular consideració de promoure les relacions amb Irlanda del Nord. Finalment, l'estudi identifica algunes de les aportacions directes de l'art i les seves polítiques de suport al sistema educatiu:

- Ampliació del caràcter i la significativitat de les escoles i del seu paper a la societat, amb la incorporació de nous professionals, coneixements i perspectives.
- Millora de les connexions i més apropament entre l'escola i la comunitat, a partir de la integració de nous interessos mitjançant les expressions artístiques.
- Promoció de noves formes de col·laboració a partir de la participació de les escoles que implementen programes de formació artística en diferents xarxes nacionals i internacionals.
- Millora en la infraestructura i recursos de l'escola, como ara les tecnologies de la informació i la comunicació.

2.2.2 Salut

Es tracta d'un dels àmbits d'importància creixent en l'estudi l'impacte social de les polítiques culturals. Una altra vegada, bona part de les iniciatives en aquest sentit es desenvolupen a països anglosaxons. Així, la bibliografia acadèmica (Matarasso:1997, Cave i Coutts: 2002, Mills i Brown: 2004, Duxbury: 2007) ha proposat com a retorn social de l'acció promoguda per les polítiques culturals la millora integral de la salut física, mental i psíquica de les persones. Aquest fet es concreta, segons les recerques i polítiques, en diferents aspectes i nivells: des de les millores en les infraestructures d'assistència sanitària, en els tractaments mèdics o directament en els resultats finals sobre la salut de les persones.

Un dels exemples més significatius en aquest sentit és el de determinades polítiques culturals a Anglaterra, on la *South East London Strategic Health Authority* ha incorporat les activitats culturals i artístiques com a factors a tenir en compte a l'hora d'avaluar la millora de la salut de les persones. El document *Health evidence base for the Mayor's draft cultural strategy* (Cave i Coutts: 2002) recull alguns dels canvis i millores en l'àmbit de la salut que estan influenciats per l'acció de les polítiques culturals:

- Millora de l'entorn i l'espai d'assistència sanitària.
- Millora dels tractaments amb la utilització de l'art com a instrument terapèutic.
- Increment de l'activitat física i mental dels pacients.
- Reducció de l'estrès.
- Reducció de la sensació d'inseguretat i por als delictes.

Tanmateix, una vegada més, es tracta d'un estudi que realitza una selecció parcial sobre les recerques disponibles i destaca els arguments en favor dels efectes positius

de la participació de les persones en activitats artístiques i culturals. Així doncs, manca una anàlisi de les dificultats metodològiques i conceptuals al moment de recollir l'evidència empírica necessària per poder comprovar els efectes reals de l'acció cultural sobre la salut (Belfiore: 2006).

D'altra banda, diferents investigadors (Barraket: 2005, Matarasso: 1997, Mills i Brown: 2004) han identificat, sobretot al Regne Unit, Canadà i Austràlia, un interès creixent en la incorporació d'una dimensió social al concepte i les polítiques de la salut. Aquesta mirada, que vincula la salut amb el benestar individual i social de les persones, parteix de la idea que les activitats artístiques i culturals (i l'accés i participació en aquestes) poden generar diferents beneficis:

- Efectes positius sobre la manera en què la gent sent i percep la realitat, fet que genera una millora en el benestar personal.
- Creació d'eines que contribueixen a la millora en la difusió, comunicació i educació en temes de salut pública.
- Efectes terapèutics sobre la salut mental i reducció de comportaments perjudicials com ara el consum de drogues o l'addicció al joc.
- Generació d'espais i eines d'expressió per a pacients amb discapacitats, fet que es pot traduir també en l'increment de la seva autonomia.
- Promoció de xarxes de salut pública i facilitats d'accés als serveis sanitaris d'aquelles persones que generalment tenen dificultats per accedir-hi.

Per la seva banda, l'*Australia Council for the Arts* va encarregar una investigació amb l'objectiu d'elaborar una guia (*Art and Wellbeing*) que establís els lligams més significatius entre el desenvolupament cultural comunitari i àmbits com ara la salut i el desenvolupament mediambiental sostenible (Mills i Brown: 2004). El concepte de desenvolupament cultural comunitari ha estat una de les estratègies més significatives elaborada i implementada a escala nacional per l'*Australia Council for the Arts*, i que s'ha anat difonent i adoptant a nivell internacional. Portat a la pràctica, el desenvolupament cultural comunitari genera processos de pràctiques artístiques on els professionals i les comunitats treballen en col·laboració amb l'objectiu de gestionar els canvis socials i transformar elements de la realitat que els envolta. L'art i els processos creatius funcionen, doncs, com a eina per a l'expressió d'identitats, idees i preocupacions derivades del context social.

Entre la gran quantitat de projectes ressenyats en la publicació australiana, l'impacte social de les polítiques culturals s'identifica amb el desenvolupament de la creativitat de les persones i els efectes que això genera en la seva salut. En concret, la millora de les capacitats creatives pot generar:

- Millora en la identificació de necessitats d'assistència sanitària de les persones.
- Millora en l'autoestima i el desenvolupament personal.
- Millora de les capacitats mentals, els estats d'ànim i les habilitats físiques dels pacients.
- Millora de les relacions entre els pacients i l'equip professional d'atenció.
- Millores en els espais i entorns d'assistència sanitària.

A la vegada, l'estudi estableix lligams directes entre el desenvolupament cultural comunitari i les millores relatives a l'àmbit de la salut de les persones. La participació en projectes de comunitats culturals d'aquest tipus (preocupades per la salut pública) millora la salut i el benestar de les persones i les pròpies comunitats:

- El desenvolupament cultural comunitari provoca l'empoderament de les comunitats i facilita que es prenguin, amb corresponsabilitat, mesures en relació a qüestions de salut pública.
- El desenvolupament cultural comunitari influeix en el desenvolupament de les polítiques públiques de salut i afecta les decisions governamentals estructurals i organitzatives en aquest camp.
- El desenvolupament cultural comunitari resulta una eina útil per assistir i atendre alguns dels factors socials que condicionen una mala salut.
- El desenvolupament cultural comunitari ajuda a prevenir la violència domèstica, el suïcidi, el crim i la delinqüència entre la població jove, i facilita la reinserció social de joves.

Entre aquests projectes destaquen els resultats obtinguts per la *Victorian Health Promotion Foundation*, on les arts i els processos de desenvolupament de la creativitat van ser utilitzats per ajudar a reforçar tres aspectes considerats fonamentals per a la salut mental de les persones discapacitades: la connexió i la inclusió social, la disminució de la discriminació i la violència, i la possibilitat de desenvolupament econòmic autònom. Alguns dels resultats més significatius d'aquesta iniciativa van ser: el desenvolupament de relacions positives entre els pacients discapacitats mentals i amb la resta de la comunitat, l'increment del nivell d'autoestima dels participants, la millora de les relacions pacient-família i la generació de xarxes de treball entre les diferents institucions de salut mental implicades.

En qualsevol cas, cal remarcar que els propis investigadors assenyalen que tant els serveis públics de salut australians com també moltes de les iniciatives privades finançades amb fons públics adopten una perspectiva instrumental de l'impacte social

de la cultura. El desenvolupament de la creativitat a través d'activitats culturals continua sent una eina marginal i limitada a la consecució d'objectius específics del sector de la salut. Són molt poques les iniciatives que exploren les potencialitats de l'acció cultural de manera relativament integral. De la mateixa manera, els autors coincideixen en assenyalar les dificultats per mesurar les relacions d'aquest impacte en termes de causa-efecte i amb indicadors de caràcter quantitatiu (Mills i Brown: 2004).

Les conclusions per al cas australià són semblants a les que es recullen en dos estudis encarregats pel *Scottish Executive* (Ruiz: 2004) i l'*Scottish Arts Council* (2008). Aquests reculls, que analitzen una bona part de la bibliografia dedicada a l'impacte social de les polítiques culturals, donen compte de les dificultats per mesurar els lligams entre l'acció cultural i la millora de la salut de les persones. Així, es conclou que existeix la necessitat de desenvolupar avaluacions significatives i formals del rol de les arts i la cultura en la salut, tot tenint en compte els *outcomes*, és a dir, els impactes que es poden generar, com a mínim, a mitjà termini. Això implicaria desenvolupar una metodologia consistent, que permetés analitzar i, sobretot, comparar la informació obtinguda. Una tasca en la qual treballen diferents investigadors i avaluadors, tant acadèmics com gestors, però que resulta encara insuficient.

2.2.3 Medi ambient

Les polítiques culturals han vinculat part del seus objectius, estratègies i instruments d'intervenció a aquells plantejats des de les polítiques mediambientals. L'acció cultural ha significat una contribució a la consecució d'objectius plantejats des de l'àmbit de la promoció del medi ambient, i especialment la noció de sostenibilitat vinculada a la d'ecologia. De forma explícita, però sense pretensió de normativitat en aquest sentit, s'exclou d'aquesta secció el debat i la discussió sobre les relacions entre el desenvolupament de polítiques culturals i el que s'ha convingut a anomenar processos de regeneració urbana.

En el context de reconeixement de la dimensió estratègica de les polítiques culturals es pot ubicar la reflexió de l'*Scottish Arts Council* (2008), organisme actualment en procés de transformació, que busca revisar "algunes de les evidències clau sobre la contribució de la cultura als cinc objectius estratègics del govern escocès: més rics i justos, més saludables, més segurs i forts, més intel·ligents i més verds."

Pel que fa a l'impacte social de la cultura en el camp de l'ecologia, la publicació escocesa destaca l'interès de geògrafs com Morris i Cant (2004) pels efectes de l'art

públic sobre el territori i la consciència mediambiental de la població. En concret, la recerca analitza l'impacte que generen obres d'art com escultures públiques i un conjunt d'activitats desenvolupades als diferents espais oberts i a l'aire lliure. Entre els resultats més destacats es troben efectes positius com ara:

- Increment de l'interès, del sentit de pertinença, de l'orgull i de la connexió de les persones amb el territori i l'entorn natural.
- Increment de la motivació per redescobrir altres espais naturals a partir de l'experiència de contacte directe amb l'art en un entorn natural diferent al de les galeries o museus.
- Increment de la sensació de seguretat i confiança en l'espai públic on s'ubiquen les obres d'art.

De manera similar, les polítiques culturals de països com Canadà, Austràlia o Nova Zelanda han vinculat cultura i sostenibilitat ecològica a través de l'impacte social de projectes artístics. És el cas del corrent anomenat *eco-arts* (Duxbury: 2007). Mentre alguns artistes treballen directament amb l'entorn natural, d'altres utilitzen l'art per abordar qüestions mediambientals des d'una perspectiva crítica. Recentment, les relacions entre artistes i mediambientalistes s'han incrementat, sobretot a partir de les visions comunes sobre la necessitat de preservar i protegir el medi ambient. Les polítiques culturals han donat suport, així, a projectes i programes d'activitats creatives i educatives que utilitzen l'art i la cultura per difondre qüestions i debats vinculats amb el medi ambient o promoure una relació més propera amb la natura i el territori. En aquests processos, els col·lectius d'indígenes i les seves pràctiques han estat un punt d'interès destacat.

Així doncs, les polítiques culturals impulsen la col·laboració entre artistes, grups mediambientalistes i comunitats locals, encara que val la pena remarcar que els projectes concrets acostumen a tractar qüestions específiques, com ara els nivells de pol·lució o contaminacions ambientals de diferents tipus. Fins i tot, els artistes involucrats en aquesta corrent anomenada sostenibilitat cultural (Duxbury: 2007) observen la seva tasca com a pràctica de promoció mediambiental. Es tracta d'una perspectiva que també està present quan s'identifiquen els efectes de les accions culturals d'aquest tipus:

- Conservació i preservació del patrimoni arquitectònic.
- Promoció de productes i serveis ecològicament sostenibles.
- Promoció de la tasca dels artesans que treballen amb materials respectuosos amb el medi ambient.

- Difusió d'informació i valors vinculats al desenvolupament mediambiental sostenible, tot utilitzant l'art com a mitjà.
- Protecció d'espais verds i parcs naturals.
- Creació d'espais de debat a les comunitats locals sobre els problemes globals relatius al medi ambient.

Per la seva banda, la cultura és actualment un component més d'una estratègia política transversal del govern australià anomenada *desenvolupament ecològic sostenible* (Mills i Brown: 2004). Des de començament de la dècada de 1990, totes les esferes del govern han adoptat aquest marc a l'hora de fer front a reptes de caràcter mediambiental, social i econòmic. En aquesta estratègia, els programes de desenvolupament cultural comunitari han estat un instrument molt utilitzat. I les avaluacions dels efectes d'aquests programes han demostrat:

- La manera en què conceptes com ara sostenibilitat ecològica, patrimoni, recursos naturals o sentit de pertinença al territori són negociats a les diferents comunitats que participen en projectes artístics.
- Com el desenvolupament cultural comunitari provoca que les comunitats prenguin consciència dels reptes que presenta la gestió de recursos naturals i el desenvolupament ecològic sostenible.
- La manera en què els programes de desenvolupament cultural comunitari generen i donen claus als participants sobre com resoldre conflictes que involucren les dimensions ecològica, econòmica i social.
- Com els programes de desenvolupament cultural comunitari poden generar el coneixement necessari per a establir noves polítiques públiques i objectius de les institucions responsables de l'estratègia de desenvolupament ecològic sostenible.

Finalment, resulta important remarcar que la idea de sostenibilitat cultural ha anat cobrant cada vegada més rellevància, tant a la literatura acadèmica internacional com a moltes de les iniciatives de les polítiques públiques culturals. Almenys s'identifiquen tres dimensions amb les quals es vincula el concepte de sostenibilitat cultural: econòmica, social i tecnològica (Jeanotte: 2008). Lògicament, si ens centrem en l'impacte social de les polítiques culturals que adopten aquesta estratègia, la dimensió social resulta la més destacada. En aquest sentit, un dels autors més reconeguts i adoptats en bona part de les polítiques culturals a Austràlia és Jon Hawkes (2001). Al seu model de desenvolupament sostenible, la vitalitat cultural és un element central i estratègic. Es tracta del quart pilar, conjuntament amb la equitat social, la

responsabilitat mediambiental i la vitalitat econòmica, necessari per aconseguir un desenvolupament sostenible de les societats.

De manera similar a com s'explica la relació entre cultura i medi ambient en aquest model, Duxbury (2007) identifica dues estratègies més que han estat plantejades en altres països. A Nova Zelanda, el Ministeri de Cultura ha desenvolupat un marc que identifica també quatre elements de benestar claus per al desenvolupament comunitari sostenible, entre els quals la cultura està present. I en segon lloc, a Canadà, el *Centre for Native Policy Research* ha proposat també la cultura com a part constituent d'un model de quatre elements o punts cardinals per al desenvolupament sostenible i saludable de la vida, en primer lloc, de les comunitats aborígens, i per extensió de tota la resta de la societat.

2.3 Advertències i proposta d'evolució davant la perspectiva clàssica del retorn social de les polítiques culturals

Sense menystenir l'impacte positiu de les iniciatives presentades fins aquí, i del coneixement generat en les recerques científiques desenvolupades al respecte, resulta útil reflexionar sobre algunes de les seves debilitats i també d'altres alternatives proposades.

El procés expansiu de l'acció cultural, la seva vinculació directa amb els objectius d'altres àmbits i les seves polítiques públiques, pot derivar a vegades tant en la sobrevaloració del seu impacte real com en la manca de profunditat conceptual en l'anàlisi dels seus resultats. L'èmfasi desmesurat i una direcció acrítica en l'avaluació de les polítiques públiques culturals pot resultar contraproductiu per a la seva legitimitat i capacitat d'incidència real en l'atenció de les necessitats de la ciutadania.

Aquesta mirada basada en les externalitats generades per les polítiques culturals, mancada d'un necessari contrapunt crític, ha generat expectatives i pressions desmesurades sobre els agents culturals. Així, s'arriba a assumir que l'acció cultural finançada amb recursos públics s'ha de concentrar en atendre les prioritats d'altres àrees de les polítiques i contribuir activament a aconseguir els seus objectius (Belfiore: 2006). Això comporta que, en comptes de debatre sobre què i com fan la seva tasca, les organitzacions i institucions culturals necessiten demostrar de quina manera han contribuït a resoldre les problemàtiques instal·lades a les agendes polítiques més àmplies, com ara la prevenció del delictes o el fracàs escolar.

Davant d'aquesta manca de reflexió i avaluació de les qualitats intrínseques de la cultura, una perspectiva alternativa busca reconèixer, més enllà de l'impacte social de

la cultura, el seu valor públic. S'assenyala la necessitat de desenvolupar un llenguatge que reconegui els elements afectius, intangibles de l'experiència i la pràctica cultural. Un fet que no va en detriment de la recol·lecció de dades quantitatives que mesuren l'impacte de la cultura. Es tracta de desenvolupar polítiques culturals que fomentin una cultura segura del seu propi valor. I poder impulsar una avaluació del valor públic de les accions de les organitzacions culturals, dels *outcomes* no necessàriament vinculats a categories instrumentals. Es tracta, en definitiva, de trobar les vinculacions de la cultura amb valors permanents com l'equitat i la justícia (Holden: 2004).

En la secció següent s'ha volgut incorporar una mirada transversal que ajudi a identificar aquells elements on l'acció cultural produeix, de la forma més directa possible, beneficis per a la ciutadania. Es tracta dels efectes més significatius de les polítiques culturals que poden resultar útils per construir una mirada transversal sobre el valor públic de la cultura. El retorn social queda caracteritzat, d'aquesta manera, de forma equilibrada entre les capacitats instrumentals i estratègiques de l'acció cultural i el seu valor públic i alhora intrínsec.

En les següents taules es presenten, de forma esquematitzada, les dues perspectives sobre el retorn social de les polítiques culturals que es plantegen a l'estudi. A més, s'hi incorporen alguns dels índexs més significatius assenyalats per les recerques en matèria:

Taula 1. Perspectives de les polítiques culturals

	El retorn social de les polítiques culturals	
	1) Perspectiva tradicional	2) Nova mirada
Centrada en	Impacte social de la cultura	Valor públic de la cultura
Identifica i destaca	Externalitats: capacitats instrumentals i estratègiques de les polítiques culturals	Transversalitat: beneficis de les polítiques culturals per a la ciutadania

Font: elaboració pròpia.

Taula 2. Perspectiva tradicional

	Perspectiva tradicional
	Àmbits de repercussió

Educació	<p>Increment de les competències transferibles a la futura vida laboral i professional</p> <p>Augment de l'assistència regular dels alumnes i la continuïtat dels estudis</p> <p>Apropament entre l'escola i la comunitat</p> <p>Millora en la infraestructura i recursos de les escoles</p>
Salut	<p>Millora de l'entorn, l'espai i la difusió de la salut pública</p> <p>Millora dels tractaments (art com a instrument terapèutic)</p> <p>Increment de l'activitat física i mental dels pacients</p> <p>Reducció de l'estrès</p> <p>Increment de l'autonomia dels pacients discapacitats</p>
Medi ambient	<p>Increment de la connexió de les persones amb l'entorn natural</p> <p>Conservació i preservació del patrimoni arquitectònic i natural</p> <p>Promoció de productes i serveis ecològicament sostenibles</p> <p>Difusió del desenvolupament mediambiental sostenible</p> <p>Creació d'espais de debat sobre els problemes globals relatius al medi ambient</p>
Altres	<p>Seguretat ciutadana</p> <p>Urbanisme</p> <p>Relacions internacionals</p> <p>Etc.</p>

Font: elaboració pròpia.

Taula 3. Nova mirada

Nova mirada		
Eixos de repercussió		Índexs
1. Identitat i moral col·lectiva	<p>Creació i potenciació de les identitats col·lectives</p> <p>Promoció del sentit de pertinença comunitària</p>	<p>— Grau de diversitat cultural, social i econòmica de l'audiència de les activitats culturals (Hong Kong Arts Development Council: 2005).</p> <p>— Nivell de descentralització de la programació pública cultural (Madden: 2005)</p> <p>— Número de comunitats ètniques que organitzen esdeveniments culturals (Madden: 2005)</p>
2. Capital social (I): cohesió social	Generació i acceptació de normes i valors compartits	— Participació de persones en risc d'exclusió social en activitats i

Nova mirada

Eixos de repercussió		Índexs
	<p>Resocialització</p> <p>Reducció de l'aïllament social</p>	<p>institucions culturals (HK ADC: 2005)</p> <p>— Canvi en l'actitud respecte a la valoració de la diversitat i la inclusió social degut a la participació en activitats culturals (Simons: 2006)</p> <p>— Grau d'assistència i participació en activitats culturals amb amics i/o familiars (Simons: 2006)</p>
<p>3. Capital social (II): participació ciutadana i acció col·lectiva</p>	<p>Desenvolupament de comunitats culturals</p> <p>Generació de xarxes de cooperació, treball col·lectiu i voluntariat</p>	<p>— Grau de programació d'activitats culturals que fomenten la interculturalitat (Augoyard: 2007-2008)</p> <p>— Existència d'espais institucionalitzats i processos participatius de consulta, debat i negociació promoguts per les polítiques culturals públiques (Mercer: 2003)</p> <p>— Estratègies de promoció d'espais públics diversos en la seva composició cultural i social (Augoyard: 2007-2008)</p>
<p>4. Reconeixement i gestió del conflicte</p>	<p>Reconeixement del conflicte com a motor social</p> <p>Foment de la democràcia i de la política com a espai de gestió del conflicte</p>	<p>— Percentatge de persones voluntàries involucrades en l'organització d'activitats culturals (HK ADC: 2005)</p> <p>— Número d'organitzacions culturals sense ànim de lucre (HK ADC: 2005).</p> <p>— Número de xarxes, federacions o entitats culturals de segon nivell (HK ADC: 2005)</p>
<p>5. Revalorització de les 'classes no productives'</p>	<p>Desenvolupament de persones amb interessos, recursos i capital cultural propi</p> <p>Promoció de la independència de la gent adulta</p>	<p>— Percentatge d'activitats culturals sobre el total que fomenten la participació i la difusió dels valors i els coneixements de la gent gran (Ruíz: 2008)</p> <p>— Grau de representació de les classes no productives entre l'audiència o els participants d'activitats culturals (Simons: 2006)</p> <p>— Índex de coneixement de llengües i de lectura de la gent gran (Ruíz: 2008)</p>
<p>6.</p>	<p>Millora en les capacitats</p>	<p>— Comparació entre els consumidors i no</p>

Nova mirada

Eixos de repercussió		Índexs
Desenvolupament autònom i promoció de la creativitat de les persones	<p>per interpretar i entendre el món i respondre al context de transformació</p> <p>Desenvolupament de la innovació social i econòmica</p>	<p>consumidors de cultura del percentatge de persones que es consideren conscients de les seves responsabilitats i potencialitats de transformació social (Mercer: 2003)</p> <p>— Percentatge de persones que perceben la cultura com a benefici personal (Madden: 2005)</p> <p>— Nombre d'organitzacions culturals públiques i privades que presenten entre els seus objectius la innovació social (Mercer: 2003)</p>
7. Transformació de l'espai urbà	Processos democràtics i inclusius d'evolució de l'espai urbà	<p>— Índex de presència d'innovació social en les organitzacions culturals públiques i privades (Mills: 2004)</p> <p>— Grau de presència a les ciutats de científics/enginyers, bohemis (artistes, músics, escriptors, etc.) i homosexuals, combinat amb l'índex d'inversió en I+D. (Florida: 2005)</p> <p>— Evolució del valor de la propietat i del perfil socio-econòmic dels residents i comerciants dels territoris on s'han implementat estratègies de regeneració urbana (Simons: 2006)</p>
8. Noves centralitats	<p>Generació i reconeixement de noves centralitats, més enllà de l'espai urbà</p> <p>Revitalització de les comunitats locals</p>	<p>— Nombre de programes i activitats culturals desenvolupades per les comunitats locals i les seves organitzacions públiques i privades (festivals, intervencions, residències, etc.) (Mills: 2004)</p> <p>— Increment del turisme a partir de projectes de revitalització de les tradicions i el patrimoni natural i cultural de les comunitats locals (Galvani: 2001)</p> <p>— Grau de participació de la població local jove en les activitats i programes</p>

Nova mirada		
Eixos de repercussió		Índexs
		culturals (Mills: 2004)
9. Reinterpretació del paisatge	<p>Reconeixement del paisatge com a construcció cultural i col·lectiva</p> <p>Augment de la consciència col·lectiva i la preocupació per la sostenibilitat.</p>	<ul style="list-style-type: none"> — Patrimoni cultural i natural present com a recurs en els plans de desenvolupament territorial (ICOMOS-IFCA: 2007). — Nombre d'organitzacions culturals públiques i privades que incorporen el paisatge com a element entre els seus programes d'activitats (Haley: 2008) — Nombre de espais naturals declarats paisatge cultural (Nogué: 2007)

Font: elaboració pròpia.

3. Noves mirades sobre el concepte de retorn social de les polítiques culturals

Com construir-hi, doncs, un concepte sòlid, rigorós i precís que doni compte del que significa el valor públic de les polítiques culturals, el seu retorn social? Es presenten a continuació nou eixos que volen mostrar àmbits en els quals les polítiques públiques culturals entenem que generen repercussions i beneficis a nivell social per al conjunt de la població. Aquestes mirades són la base que podria servir i que haurien de tenir-se en compte en el moment de presentar un sistema d'indicadors per mesurar el retorn social de les polítiques culturals.

3.1 Identitat i moral col·lectiva

Les polítiques culturals contribueixen a la creació, potenciació i manteniment de les identitats col·lectives i del sentit de pertinença comunitària.

Les polítiques culturals fan una aportació positiva a l'enfortiment i reconeixement de les identitats col·lectives i al creixement del sentit de pertinença a una comunitat. Així, es desenvolupen imaginaris i referents comuns que es reflecteixen en l'existència d'una moral compartida, en l'existència d'un sentiment d'orgull col·lectiu i en la protecció d'uns valors comuns acceptats. Per tant, les connexions i reconstruccions socials creades a partir de la potenciació del sentit de comunitat projecten vincles importants respecte al manteniment d'identitats compartides. Tot això facilita, a més a més, la integració de nousvinguts a les comunitats d'acollida, en existir una narració col·lectiva en la qual són convidats a implicar-se.

A nivell internacional, diferents governs destaquen la importància del reforçament de la identitat col·lectiva com a motor necessari per a la cohesió social. En aquest apartat, s'analitzen i contrasten les visions de les polítiques culturals d'Escòcia i de Canadà.

En primer lloc, cal destacar la revisió de la literatura acadèmica encarregada per l'*Scottish Executive Education Department* (2004), sobre la base de les polítiques culturals internacionals. Aquest document analitza el reforçament de les identitats col·lectives com a retorn d'impacte comunitari, tot considerant investigacions prèvies desenvolupades especialment al Regne Unit. L'estudi de l'*Arts Council of England* (2003), basat en diferents ciutats i expressions artístiques per identificar els *outcomes* relacionats amb les polítiques culturals, resulta un referent per al govern escocès. Els resultats de la investigació indiquen que a partir de l'enfortiment de la identitat local, i

en conseqüència de la comunitat en general, els individus han arribat a millorar la seva qualitat de vida. S'entén aquest retorn social de les polítiques culturals com a característica de les comunitats més fortes, que tenen un respecte cap a les persones de l'entorn local més proper, i per tant, facilita l'entesa entre diferents cultures a un nivell més ampli.

Tot i això, l'*Scottish Executive Education Department* i els autors que formen part de l'estudi, subratllen un inconvenient clau en les recerques sobre aquest tipus de retorn social de les polítiques culturals. Al moment d'intentar mesurar el valor que significa l'enfortiment de les identitats col·lectives a les comunitats, els autors identifiquen que existeix molt poca evidència respecte a la durada d'aquest impacte, quan s'entén com a procés de regeneració i enfortiment. Per poder aconseguir una anàlisi i estudi posterior científicament coherent i significatiu, resulta bàsic analitzar la durabilitat d'aquesta mena d'impactes des de la perspectiva del retorn social (Ruiz: 2004).

En segon lloc, destaquem el programa realitzat a Canadà l'any 2004: *Initiative to Study the Social Effects of Culture*, coordinat pel *Department of Canadian Heritage (DCH)* i el *Canada Council for the Arts (CCA)*. Amb la col·laboració d'experts sobre el tema i coordinat per l'investigador Dick Stanley, el document de conclusions presenta una discussió sobre la qüestió relativa a com identificar i analitzar els efectes socials generats per les polítiques culturals aplicades al país.

La creació i la retenció del sentiment d'identitat és un resultat destacat i analitzat com a retorn social significatiu. Els individus comparteixen constantment un entorn i participen (sigui en forma implícita o explícita) en el desenvolupament del sentit de pertinença a un grup d'identitat compartida. Aquest fet es produeix a partir de la necessitat dels propis individus d'establir estructures definibles conjuntes i acceptades en una comunitat. A més a més, es promou entre les comunitats el propòsit de reconeixement i preservació de la memòria del passat històric que ha estat exemplar i heretat. És a dir, els fets humans remarcables queden vinculats directament a la construcció d'aquesta identitat pròpia, ja que es poden associar a un individu a nivell personal i es poden projectar en la memòria o "narració" pròpia del col·lectiu (Matarasso: 1997).

Aquesta herència (el passat conservat i projectat cap al futur) facilita l'engrandiment de la confiança i del sentit de pertinença a una comunitat, ja que fa possible trobar les arrels que els defineixen com a tal. Stanley (2004) matisa que segurament aquestes arrels poden ser en part fictícies o reconstruïdes, ja que poden haver estat fruit de manipulacions prèvies per part de determinades persones i accions polítiques, amb l'objectiu de modelar una identitat atractiva.

En qualsevol cas, tant pel que fa a les polítiques culturals d'Escòcia com a les de Canadà els autors coincideixen en l'existència del retorn social en forma de sentiment de pertinença a una comunitat i en la creació d'una identitat col·lectiva necessària. Ara bé, pel que fa a la mesura d'aquests efectes generats per les polítiques culturals, les conclusions de les recerques presenten diferències. En el cas escocès, s'assumeix que mesurar el desenvolupament d'aquest sentit de pertinença com a retorn social no resulta de fàcil identificació i concreció. En canvi, els investigadors canadencs entenen que aquest tipus d'efecte és mesurable. L'individu experimenta de quina manera el grup al qual pertany valida el seu repertori d'enteniments socials, la majoria socialitzats des de l'àmbit familiar, la comunitat i les institucions comunitàries, i això és projecta en un rol actiu més ben estructurat. En conclusió, la confiança establerta en el grup fa que es recolzin les estratègies escollides, i això, traduït en un col·lectiu, genera sensació d'esforç útil pel bé comú, acceptat i compartit per tothom.

3.2 Capital social (I): cohesió social

Les polítiques culturals provoquen la generació i acceptació de normes i valors compartits, que a la vegada permeten la consolidació dels lligams necessaris per al desenvolupament de les comunitats. Aquests processos es tradueixen en una reducció significativa de l'aïllament social i en una millora de la cohesió social.

Dins l'ampli ventall de significats que ha anat incorporant el concepte de capital social des de la formulació de James Coleman (1988) i Robert Putnam (2007), es destaca en aquest cas una de les seves vessants més importants: l'existència de comunitats més cohesionades, inclusives i ben capacitades.

Aquest tipus de retorn social de les polítiques culturals forma part d'una estratègia d'actuació present tant en les iniciatives polítiques acordades a nivell supraestatal (com ara l'*Any europeu de lluita contra la pobresa i l'exclusió social* que es va celebrar el 2010), com en les recerques científiques més significatives sobre l'impacte social de les polítiques culturals. En aquest tipus de retorn social, les normes i els valors compartits es converteixen en l'eix primordial per poder facilitar la creació d'un capital social que funcioni com a eina d'enfortiment de comunitats, i que provoqui la creació de xarxes socials sostenibles, sorgides de necessitats comunes.

A nivell europeu, existeixen estratègies i polítiques culturals desenvolupades per diferents governs i organismes internacionals que vinculen el paper de la cultura amb aquesta concepció de capital social. Com a exemple significatiu, la Comissió Europea ha tractat de forma àmplia aquest tipus de retorn social de les polítiques culturals en

les estratègies que tenen com a objectiu principal el desenvolupament social i econòmic de les comunitats a través de la promoció de la cohesió i la inclusió social. El document *Achieving social cohesion in a multicultural Europe*, acordat per la Comissió Europea l'any 2006, analitza el desenvolupament de la cohesió social tot vinculant els processos d'exclusió laboral i cultural en una Europa que es defineix com caracteritzada per la seva multiculturalitat. La promoció de la cohesió social, la inclusió, la participació ciutadana i l'enfortiment de la societat civil es converteix en un objectiu polític vital per els estats membres (Bína, Ijdens: 2007).

Una de les corrents més destacades en aquesta perspectiva que vincula el desenvolupament comunitari amb el retorn social de les polítiques culturals ha estat la perspectiva de filosofia comunitarista d'Amitai Etzioni, àmpliament difosa entre les iniciatives governamentals europees, però sobretot en les polítiques culturals als Països Baixos (Etzioni:1997, 2004). Aquestes iniciatives defensen que les societats no poden sobreviure sense moral, compromís i consens compartit. De fet, es parteix dels estudis de Putman (2007) sobre la constitució de comunitats socials amb continuïtat en el temps i el desenvolupament de capital social. La teoria del capital social es basa en la creació de xarxes socials, fet que queda àmpliament vinculat a l'acceptació de normes de reciprocitat i honradesa. El capital social pot desenvolupar-se en diferents direccions: intentant reforçar els lligams interns de la comunitat de pertinença, reforçant la identitat dels seus individus (*bonding capital*), o buscant establir noves relacions socials que anteriorment no existien, tot impulsant les connexions amb l'exterior, la mobilitat i les relacions dels grups en xarxes de "llarga distància" (*bridging capital*).

La teoria generalista sobre aquesta important esfera del capital social suggereix que en la promoció de la inclusió social resulta fonamental el paper de les xarxes de diversitat de persones i de comunitats. Moltes de les iniciatives derivades de la implementació de les polítiques culturals que generen aquest desenvolupament busquen, per una banda, el reforçament dels lligams interns de la comunitat, i per l'altre, impulsen les connexions amb altres xarxes a l'exterior, la mobilitat dels individus i les relacions entre diferents grups. Aquest procés de resocialització es manifesta tant a nivells de vinculació més directa (com ara els vincles familiars, amb el veïnat, etc.) com amb altres espais de connexió més externs (organitzacions i institucions formalitzades).

Tot i això, aquests lligams estructurals presentats per les comunitats cohesionades d'aquest tipus, és a dir, on les normes comunes i les xarxes socials tenen un rol important, no sempre generen dels efectes positius de transformació que se n'esperen (Barraket: 2005). En el projecte portat a terme a Califòrnia l'any 2001, *Art and*

community development in Santa Ana, es pretenia posar de manifest l'efecte de transformació positiu de les arts en relació a la cohesió social de la ciutat. Finalment els resultats no van ser els esperats, ja que durant el desenvolupament del programa es van agreujar encara més les divisions de classe i ètnia ja existents. Per tant, més enllà del contingut específic dels programes culturals i la cerca més o menys directa del seu impacte social, la qualitat de les polítiques culturals i de la seva implementació continua sent un element clau per a determinar el seu retorn social. Convé advertir que si no es té en compte la consistència interna entre valors o elements conceptuals de les polítiques culturals i els seus aspectes substantius (àmbits en què es despleguen) i aspectes operatius (formes concretes en què s'implementen), les febleses i les contradiccions en faran perillar els resultats esperats.

En definitiva, la considerable reducció de l'aïllament social es converteix en la part més visible d'aquest tipus de retorn social de les polítiques culturals. Així és com ho fonamenten diferents autors i organitzacions culturals, com ara algunes del Regne Unit, coordinades per *The Brotherhood of St Laurence (BSL)*. El BSL és un conjunt d'organitzacions que treballen pel servei comunitari, i l'any 2005 van portar a terme un estudi basat tant en la revisió d'activitats culturals locals i internacionals, com en la revisió de la literatura generada per polítics, acadèmics i comunitats artístiques, per tal d'identificar el paper de les polítiques culturals a l'hora de construir capital social. Assenyalen que hi ha repetides evidències en la literatura sobre el tema en qüestió, sobre el fet de que la participació en cultura reforça i diversifica les xarxes personals. S'identifiquen metes comuns i es creen grups de cooperació i comunicació (Putnam:2000; Lin: 2001). La potència i la diversitat de les xarxes comunitàries és un fet significatiu per a la recuperació de la capacitat de força de la pròpia comunitat. A nivell individual, les persones que participen de diverses xarxes (en relació amb les que hi participen de forma més limitada) tenen una salut mental i física millor i un nivell substantiu més alt d'educació i ocupació (Barraquet: 2005). Les polítiques culturals proporcionen espais en els quals diverses perspectives sobre els conflictes comunitaris o problemes són expressats i potencialment solucionats (Lowe: 2000). A més a més, agrupa a persones de diferents orígens, proveint així una base sòlida per a la comunicació i l'aprenentatge d'altres experiències, es crea l'oportunitat d'expressar i descobrir preocupacions conjuntes, s'augmenten les experiències col·lectives entre els veïns residents i, alhora, el sentiment de solidaritat (Krensky: 2001).

3.3 Capital social (II): participació ciutadana i acció col·lectiva

Les polítiques culturals fomenten el desenvolupament de comunitats culturals, fet que es tradueix en l'augment de la participació ciutadana i l'acció col·lectiva. D'aquesta manera, es generen xarxes de cooperació, treball col·lectiu i voluntariat.

Com s'ha indicat prèviament, el concepte de capital social presenta diferents accepcions. Així, les polítiques culturals l'han interpretat segons els seus diversos objectius. Aquest apartat es centra en la vessant més particular del capital social, la del desenvolupament de comunitats culturals amb un alt grau d'implicació ciutadana. Destaca, en aquest sentit, el retorn social de les polítiques culturals que promouen l'activa participació ciutadana a través de diferents modalitats: el voluntariat i l'associacionisme en un primer nivell, o la cooperació entre organitzacions i el treball en xarxa en un segon grau.

La pluralitat de factors actius que integren aquesta perspectiva de capital social queda reflectida en el diversos autors que analitzen un tipus de retorn social de les polítiques culturals com aquest. Es tracta d'anàlisis heterogènies, però no contradictòries. En aquest sentit, es poden destacar dues idees principals. Per un costat, les polítiques culturals poden generar més confiança en l'actuació governamental i aconseguir la implicació de la ciutadania i la seva corresponsabilitat en la gestió pública (Cox: 1995). D'altra banda, les polítiques culturals evidencien la necessitat de les societats d'actuar de forma col·lectiva. Així, la participació ciutadana entre d'altres factors, s'entén com a motor de la democràcia (Putnam: 1993).

Ara, però, les variades línies de pensament i actuació desenvolupades en polítiques de diferents països subratllen la distinció existent respecte a les relacions entre el retorn social de les polítiques culturals i la generació de capital social en aquesta segona accepció. Tot i compartir tradició anglosaxona, les polítiques culturals a Austràlia i Canadà presenten perspectives diferents.

En primer lloc, cal indicar que el conjunt de polítiques culturals del govern australià impulsades al 2004 tenen com a objectiu dinamitzar els processos de desenvolupament comunitari, i poder així promoure el compromís dels ciutadans envers els processos de govern. Això succeeix perquè la majoria d'objectius dels treballs de desenvolupament comunitari depenen de la capacitat dels ciutadans per efectuar accions que generin canvis (Mills, Brown: 2004). Aquest conjunt d'iniciatives aplicades es basen en la idea principal que una societat civil activa requereix confiança en les estructures de govern. Així doncs, s'evita la banalització de la idea de democràcia i es tradueixen les capacitats de transformació social dels ciutadans i les seves conviccions en acció real. Les polítiques culturals generen una societat civil

activa, de manera que el retorn social de les polítiques culturals s'hi materialitza. (*Senate Standing Committee on Employment, Education for Active Citizenship: 1989*)

D'altra banda, més enllà de la contribució de les polítiques culturals als sistemes de governança, l'increment de la participació ciutadana com a retorn social es relaciona amb els lligams establerts entre els propis ciutadans. Diversos estudis portats a terme sobre els efectes socials de les polítiques culturals a Canadà estableixen lligams directes entre el desenvolupament cultural comunitari i la generació de capital social. El capital social s'entén en aquest cas com les diferents formes d'organització social, normes i confiança que faciliten la coordinació i la cooperació pel benefici mutu (*The Public Health Agency of Canada: 2008*). Per tant, dins d'aquest marc queden englobades les connexions veïnals, el treball en xarxa tant a nivell local com internacional, la cooperació entre entitats i institucions, i també el voluntariat (*Canada Council for the Arts: 2008*). Tots aquests aspectes resulten efectes derivats de l'acció de les polítiques culturals: les persones ofereixen temps, energia i aptituds amb l'objectiu de generar transformacions socials positives i creatives, i així incrementar les oportunitats i els reptes de les pròpies comunitats.

Estudis estadístics comparatius sobre el retorn social de les polítiques culturals al Canadà puntualitzen i destaquen el tema del voluntariat. Aquests resultats assenyalen que els consumidors de cultura participen més en organitzacions pròpies de la societat civil, implicant així la seva persona i el seu temps en treballs de grup no remunerats (*Canada Council for the Arts: 2008*).

En tot cas, és important indicar que diferents autors com ara Dick Stanley (2005) destaquen que l'augment de la participació activa com a retorn social de les polítiques culturals no pot relacionar-se únicament amb la creació de xarxes socials. Aquesta relació és evident, però el desenvolupament comunitari cultural està més vinculat al fet de crear polítiques que fomentin la confiança entre els individus. Si una comunitat queda involucrada dins d'un marc de confiança, la participació augmenta, la promoció d'activitats de voluntariat també i en definitiva, la implicació ciutadana és més significativa (Stanley: 2005).

En definitiva, aquesta transformació en la societat civil, sigui a través de l'increment de la confiança entre les persones o de la creació de grups de treball, és el que en un sentit més ampli es pot anomenar com a desenvolupament comunitari. Per tant, el creixement de la participació cívica és una conseqüència de la pròpia dinàmica que existeix dins d'una comunitat, impulsada per diferents factors com ara la diversitat cultural, entre d'altres (Stanley: 2005). Tot i això, aquest increment de la capacitat d'acció col·lectiva ciutadana no es pot entendre simplement com a efecte instrumental directament perseguit en projectes culturals o iniciatives concretes. El retorn social de

les polítiques culturals es pot identificar en aquelles situacions on el desenvolupament de la comunitat cultural coincideix en formes de comprensió sobre la realitat compartides i es genera així un sentiment de pertinença al grup. Així, les comunitats incrementen les seves capacitats d'actuació per aconseguir objectius compartits. La mesura d'aquestes esferes serà sempre indirecta i partirà d'indicadors no directament vinculats a les polítiques culturals desplegades.

3.4 Reconeixement i gestió del conflicte

Les polítiques culturals fomenten una idea de democràcia més oberta i accessible. Es reconeix el conflicte com a motor social i la política com a espai per a la seva gestió. D'aquesta manera, els conflictes s'afronten en un marc simbòlic. Les concepcions sobre què s'entén per grup i comunitat cultural (i els seus límits) es tornen més flexibles i àmplies.

En aquest sentit, l'anàlisi del retorn social de les polítiques culturals de promoció de la diversitat cultural i la interculturalitat resulta de gran utilitat. Les dificultats detectades en la implementació de determinades polítiques culturals basades en conceptes tradicionals com el multiculturalisme, ha portat a la revisió d'aquestes polítiques de caràcter nacional. Fins i tot, començant per països de tradició tan significativa i clarament diferenciada com el Regne Unit i França.

En aquest sentit, les investigacions sobre hibridació cultural han significat un canvi de perspectiva sobre el multiculturalisme, ja que es tracta d'una alternativa que reconeix que la fusió i el sincretisme entre cultures poden generar contradiccions. Així, es reconeix com a element dinamitzador de les polítiques culturals l'existència de conflictes generats a partir dels recents processos d'interculturalitat. Però alhora, aquest reconeixement ha permès que determinades polítiques culturals adoptin una noció realista de les potencialitats de l'art i la cultura, evitant discursos essencialistes sobre la identitat o l'intent d'adopció de l'art i la cultura com a recursos gairebé màgics per a la reconciliació planetària, la integració i la cohesió universal. (Bianchini: 1995; Bianchini y Bloomfield: 2004, Garcia Canclini: 2001).

Molts d'aquests processos de convivència i interculturalitat plantegen conflictes socials (identitaris, en base a desigualtats econòmiques), però alhora han contribuït a configurar la identitat de moltes ciutats. Davant d'aquesta realitat, les polítiques culturals que han tingut un impacte positiu més significatiu han estat aquelles que han promogut el desenvolupament d'espais de socialització basats en la interculturalitat. Es

tracta d'una idea present tant a nivell de les iniciatives polítiques (com ara l'Any Europeu del Diàleg Intercultural) com a bona part de les recerques científiques actuals més significatives. La noció de diàleg intercultural es construeix a partir de la seva contraposició amb la idea de multiculturalitat entesa com a simple juxtaposició de cultures comunitàries (Chaintreau: 2007). És una concepció dinàmica de la construcció identitària, tant individual com col·lectiva. En aquest sentit, les polítiques culturals que busquen promoure el diàleg intercultural ajuden a entendre i reconèixer la idea de transculturació com alguna cosa positiva i part de l'evolució de les cultures.

Quines estratègies adopten determinades polítiques culturals davant el conflicte generat pels processos de polarització identitària i social i d'exclusió de la vida política de moltes minories ètniques i d'altres grups socials desafavorits? El retorn social de les polítiques culturals, en aquest sentit, es pot manifestar en el que s'ha anomenat reritualització, desacralització i resocialització dels conflictes. És a dir, transformar la violència explícita en enfrontaments simbòlics (Feixa: 2006) i afavorir l'accés a les diferents formes de fer política d'aquells col·lectius que es troben en desigualtat de condicions. Sobretot a les ciutats, les polítiques culturals tenen una capacitat significativa i un paper fonamental en la creació d'espais interculturals, fòrums públics per al debat i la presa de decisions. La ciutat intercultural es manifesta, per exemple, en el canvi del model de biblioteques, consolidades com a espai públic, o en determinats tipus de festivals que promouen llocs de trobada i intercanvi creatiu: projectes transversals, innovadors, crítics però que no neguen un conflicte que forma simplement part de la convivència (Bianchini y Bloomfield: 2004).

A França, diferents ministeris (cultura i comunicació, equipaments públics, etc.) desenvolupen un programa de recerca plurianual (*Cultures, villes et dynamiques sociales*) sobre interculturalitat. Destaquen la importància de l'experiència sensorial que aporten la cultura i l'art, més enllà del rol instrumental, la trobada amb allò que és nou, desconegut. L'estètica es torna així experiència de coneixement, però vinculada a allò afectiu i expressiu, no sempre intel·lectualitzat. Les polítiques culturals contribueixen, doncs, a la generació d'ambients i atmosferes com a espais d'experiències sensorials, ambients sobretot presents a les ciutats, als espais públics, i que acaben funcionant com a entorns privilegiats per a la interculturalitat (Augoyard: 2007).

Ara bé, aquesta posició de promoció de la interculturalitat com a nucli de les polítiques culturals continua, de vegades, presentant un caràcter instrumental. Fins i tot, actualitza el debat clàssic entre els models francès i anglosaxó d'atenció a la diversitat cultural i als drets individuals i col·lectius. Les paraules de Jean-François Chaintreau, del Ministeri de Cultura i Comunicació francès, així ho certifiquen: "En el procés de

competència mundial que viuen avui dia les ciutats, la convivència intercultural s'ha transformat en valor afegit, en una carta forta a jugar. Londres va jugar aquesta opció contra París per a obtenir els jocs olímpics del 2012" (Chaintreau: 2007).

En qualsevol cas, la vinculació entre la interculturalitat i les ciutats i els seus espais públics resulta factor comú a moltes de les recerques més significatives. Un estudi internacional sobre diferents barris multiètnics a França i Estats Units va analitzar aquests espais com a gresols d'un procés de formació de mentalitats ciutadanes (Milliot: 2007). Els espais públics hi tenen un paper fonamental i les polítiques culturals poden intervenir-hi amb resultats positius pel que fa al retorn social de l'acció cultural. Les polítiques culturals més significatives en aquest sentit adopten una visió de la diversitat no ja com a mosaic, no com a espai compartimentat en esferes i ordres, sinó que promouen l'espai públic com a espai pluralista on hi ha lloc per al conflicte i la negociació. En aquests àmbits els individus construeixen relats que els permeten abandonar una posició d'aïllament i anonimats per transformar-se en algú reconegut, socialitzat dins d'espais comuns. Com a resultat, alguns dels exemples han estat la transformació de pràctiques alimentàries de les persones, els canvis en la identitat de gènere, o la conversió religiosa. A més, les experiències quotidianes en aquests espais públics han generat la presa de consciència i la capacitat d'acció respecte a temes d'interès públic, com ara la defensa del dret a l'habitatge, el reconeixement dels drets de les persones sense residència legal, o la reducció de la precarietat laboral.

3.5 Revalorització de les "classes no productives"

Les polítiques culturals contribueixen al desenvolupament de persones amb interessos, recursos i capital cultural propis. Per tant, aquestes persones resulten, sobretot al moment d'arribar a les últimes etapes de la vida, més independents.

El retorn social de les polítiques culturals implica la millora de la percepció que les anomenades "classes no productives" (caracteritzades així des del paradigma industrialista) tenen d'elles mateixes, les apropa als altres individus i les inclou en les comunitats de pertinença.

Les anomenades "classes no productives" són grups que acostumen a estar infrarepresentats entre les audiències, i els seus nivells de participació i consum cultural també resulten escassos. La gent gran és el col·lectiu més important entre aquells que es consideren classes no productives, un segment que també inclou persones amb risc d'exclusió social, discapacitats, persones amb problemes de mobilitat, minories ètniques, o fins i tot algunes comunitats locals.

A diversos països s'han impulsat recerques sobre el efectes de les polítiques culturals en aquestes persones. L'*Scottish Executive Production Department*, al treball d'investigació *A literature review of the evidence base for culture, the arts and sport policy* (Ruiz: 2004), destaca algunes de les raons que expliquen l'aïllament i la baixa participació cultural de les classes no productives: manca d'informació o de comprensió, percepció que indica que l'activitat cultural no està dirigida al seu grup, dificultats en l'accessibilitat a les instal·lacions, manca de programes orientats a les seves necessitats, barreres de llenguatge, temor a situacions de discriminació i racisme, manca de diversitat en les propostes artístiques, temor de limitacions socials, manca de diners, manca de transport públic, etc.

Sovint, el segment de la tercera edat es percep com una càrrega per a l'economia, com un conjunt d'individus que requereixen un esforç i una ajuda extra. Ells mateixos comencen a sentir-se persones de segona classe i perden el sentiment de dignitat. L'habilitat de respondre a les exigències modernes de la societat mitjançant la saviesa i el coneixement acumulat compensa la pèrdua de les seves facultats d'adaptació i improvisació. El poder de la gent gran prové de la raó i de l'experiència de les situacions viscudes. L'honorabilitat de l'ancià, el respecte i l'admiració recauen sobre aquells que durant tota la seva vida han desenvolupat interessos socials i culturals. La gent gran tendeix a conservar hàbits amb més facilitat que no pas adquirir-ne de nous. Per això, resulten clau les polítiques culturals que faciliten l'adquisició d'hàbits com la lectura, l'escriptura, la sensibilitat artística, la curiositat pel saber i l'interès pels altres. Tot i això, segons l'estudi anteriorment mencionat, existeix un gran buit en la recerca i anàlisi d'aquestes "classes no productives", ja que encara s'han recollit poques dades i evidències del retorn social de la cultura en la tercera edat, però aquest serà un tema cada cop més central en una societat dominada pel coneixement (Ruiz: 2004).

3.6 Desenvolupament autònom i promoció de la creativitat de les persones

El retorn social de les polítiques culturals està directament vinculat al desenvolupament autònom dels individus i a la promoció de la seva creativitat per interpretar, entendre i fer entendre als altres el món que els envolta. Implica la formació de persones capacitades per a respondre a un món en constant transformació a través de processos d'innovació social i econòmica.

Per introduir aquest aspecte, resulta d'utilitat recuperar algunes de les idees centrals de la Teoria de les Necessitats Humanes de Len Doyal i Ian Gough (1994). Els autors

afirmen que el desenvolupament autònom és un factor que depèn directament de la naturalesa de l'ésser humà i que existeixen necessitats bàsiques i comunes de la humanitat que no depenen de les preferències individuals o culturals. Els individus expressen la seva autonomia per referència a la seva capacitat de formular objectius i estratègies consistents que es reflecteixen en els seus interessos, i s'adeqüen als intents produïts per posar-los en pràctica en les activitats que emprenen. Per tant, aquesta és la raó per la qual l'individu es considera pràctica i moralment responsable de les seves accions. Una fet que, per exemple, no s'atribueix a les màquines, incapaces aquestes d'escollir en el mateix sentit (Doyal i Gough: 1994).

En definitiva, la teoria examina tres de les variables que afecten als nivells d'autonomia individual. En primer lloc, el grau de comprensió que una persona té de sí mateixa, de la seva cultura i del que se n'espera com a individu en aquest context. En segon terme, la capacitat psicològica que cada individu té per formular opcions per sí mateix. Per últim, les oportunitats objectives que permeten a les persones actuar en conseqüència (Faden i Beauchamp: 1986).

La promoció de l'autonomia i el desenvolupament personal com a impacte social de les polítiques culturals ha estat focus d'anàlisi per diversos autors. En primer lloc, es destaca que resulta fonamental que la mateixa societat educi a les persones perquè sàpiguen identificar problemes i perquè, al mateix temps, apliquin les seves capacitats per resoldre'ls. És a dir, la promoció d'una actitud que impliqui formular-se preguntes que siguin bàsiques, utilitzant mecanismes com el d'observar i reflexionar sobre possibles respostes vinculades a la problemàtica. Ara però, és important evitar caure en l'error de crear un discurs plàstic, i s'ha de buscar un lloc per a les noves formes de pensament (Harrison: 2007).

Un cop aquest procés queda integrat en el desenvolupament de les persones, es pot entendre un aspecte clau en què les polítiques culturals contribueixen a la construcció d'individus conscients de la seva responsabilitat i de les seves potencialitats. Les accions decidides i els resultats obtinguts són competència de la seva elecció final (Peaker and Vincent: 1990). Per tant, quan es produeix la vinculació entre el pensament i la responsabilitat es quan es pot afirmar que el diàleg entre les polítiques culturals i l'acció s'ha portat a terme (Haley: 2008).

D'altra banda, aquest tipus de retorn social de les polítiques culturals no ha estat només focus de recerques acadèmiques, sinó que polítiques culturals públiques com les d'Escòcia han defensat explícitament aquestes categories (Ruíz: 2004). El desenvolupament personal i autònom resulta necessari, per a aquestes polítiques, per diferents raons: la confiança creada entre les persones, l'ambició, el desenvolupament

de coneixements, l'apreciació de les formes artístiques, la millora de l'autoestima i l'augment de les aptituds socials.

Tot i això, l'estudi subratlla que aquest tipus de retorn social no és només difícil de definir sinó que també resulta difícil de mesurar. No existeix una metodologia consensuada que especifiqui com la població aconsegueix integrar aquestes aptituds, i quin és el grau de millora de la imatge personal de cadascú quan es desenvolupa l'autonomia personal.

En definitiva, les polítiques culturals contribueixen al desenvolupament de capacitats que permeten als ciutadans donar respostes de forma autònoma als reptes que sorgeixen en un món en constant transformació. Es troben solucions actuals a noves i antigues problemàtiques. I així, la innovació i la creativitat de les persones es valora no només en termes econòmics, sinó també com a eines de transformació social.

Les polítiques culturals contribueixen al desenvolupament de l'autonomia personal i a la formació integral de les persones, tot impulsant les seves capacitats i el seu potencial creatiu. Aquest tipus de retorn social resulta clau en un moment en què aspectes com la innovació social adquireixen cada vegada més centralitat. L'aparició de nous models de treball en xarxa assenyalen que no només institucions formalitzades com les universitats o els instituts de recerca estan preparades per produir coneixement, sinó que altres col·lectius socials i culturals també desenvolupen processos d'innovació. La societat emancipada (que comprèn formes de relació, afeció, socialització, estructures de cooperació, intercanvis culturals, formes lingüístiques, migracions, etc.) desenvolupa coneixement i és una gran font de creativitat per a la seva pròpia estructura.

En definitiva, les polítiques culturals contribueixen a la comprensió i valoració de la creativitat i la innovació com a elements quotidians. La formació integral de les persones implica la revalorització de la seva subjectivitat com a element central de la creativitat. I les accions polítiques públiques faciliten la difusió de la cultura de la innovació ciutadana (Yproductions: 2008). En aquest sentit, la innovació social es converteix en un tipus de retorn social de les polítiques culturals. Es contribueix a la formació de les persones captant les seves capacitats per desenvolupar i implementar noves idees (productes, serveis i models) que busquen suplir carències socials. Davant els models externs que impulsen la instrumentalització de la cultura, les polítiques culturals poden promoure, a través de la innovació social, la instrumentalització de la economia. La pròpia societat actua així de forma conscient i les persones estan més capacitades per prendre decisions davant el canvi vertiginós actual que s'està produint a nivell social, econòmic i tecnològic.

3.7 Transformació de l'espai urbà

Les polítiques culturals poden generar el desenvolupament de processos democràtics i inclusivament de transformació de l'espai urbà, més enllà de l'ús instrumental de la cultura per a la regeneració urbana.

Sota les pressions del creixent nivell de competència entre ciutats basat en criteris de desenvolupament econòmic, des de mitjans de la dècada de 1980 les polítiques culturals s'han convertit en una peça central d'estratègies globals de regeneració urbana. Així, en alguns casos els decisors polítics busquen convertir determinats espais arquitectònics urbans de caràcter cultural significatiu en eines alhora de regeneració econòmica, cohesió social i orgull simbòlic compartit per la ciutadania (De Frantz: 2005).

Diferents estudis han identificat les evidències positives i negatives de l'impacte social d'aquest processos de regeneració urbana, on la cultura (i les seves polítiques públiques) han adquirit un paper nuclear. Entre els impactes positius de les iniciatives culturals s'han destacat la recuperació i reutilització d'edificis i espais en desús, la creació de nous espais públics i una major i més plural utilització de l'espai urbà. Aquest tipus d'iniciatives han aconseguit, com a retorn, la reducció dels nivells de contaminació, de les taxes de delictes, l'augment de la sensació de seguretat de la ciutadania i del sentiment d'orgull envers els espais públics. Determinades polítiques culturals han contribuït en les estratègies per a contrarestar la creixent polarització socioeconòmica a les ciutats, així com el creixement i la concentració de pobresa i l'aparició d'espais i àrees considerades com a marginals i d'accés prohibit. També s'han desenvolupat iniciatives culturals que han aconseguit reduir el nivell de separació entre els actius centres urbans i les perifèries amb problemes d'accessibilitat i alts nivells de pobresa. (Bianchini: 1995; Bianchini i Bloomfield: 2004, Landry et al.: 2004)

Tanmateix, una estratègia de caràcter instrumental com aquesta també ha estat focus de diverses crítiques i l'evidència del seu impacte social negatiu és significativa. Les polítiques culturals urbanes no han aconseguit, en molts casos, evitar els aspectes nocius dels models internacionals de competència interurbana. En alguns casos, les estratègies de regeneració urbana han comportat efectes negatius per a les àrees de les ciutats on la cultura ha contribuït a impulsar un model de "ciutat 24 hores" (Evans i Shaw: 2004). Així, s'han tornat freqüents els conflictes d'interessos entre els residents en aquestes zones de les ciutats i els comerciants, o molts col·lectius socials s'han

sentit exclosos i poc representats pel tipus de propostes culturals. A més, determinats processos de regeneració urbana han comportat l'increment desmesurat del valor de la propietat i el desplaçament dels residents i comerciants de les àrees intervingudes (gentrificació).

Actualment, una de les mirades sobre l'evolució de l'espai urbà més discutides i alhora més adoptades pels governs locals és la de la teoria de les classes i les ciutats creatives. Aquesta perspectiva, elaborada principalment per l'economista Richard Florida (2002, Knudsen et al: 2007), considera que la capacitat creativa d'una ciutat depèn de la seva densitat en els nivells de talent, tolerància i tecnologia. Les ciutats capaces de comptar amb un entorn culturalment dinàmic, tolerant, obert a la diversitat, resulten atractives per a persones creatives. Això genera una alta densitat de capital creatiu, que combinat amb la presència d'emprenedors i empreses innovadores, permet el desenvolupament i la transformació del territori. La regeneració laboral i el creixement econòmic són part dels efectes que poden tenir el desenvolupament d'una política cultural que doni suport a aquest model.

Per a Richard Florida, les polítiques públiques necessiten promoure una estructura social de la creativitat, que afavoreixi l'establiment d'un ecosistema o hàbitat en què les múltiples formes de creativitat puguin desenvolupar-se. Les ciutats amb una alta densitat d'institucions, organitzacions i activitats artístiques i culturals estan en millors condicions per afrontar els reptes del canvi en els models de desenvolupament econòmic. Per tant, la presència d'homosexuals, o el que Florida engloba sota la categoria de bohemis (artistes, músics, escriptors, etc.) resulta un indicador de l'obertura, tolerància i capacitat creativa de les ciutats. Cosa que, en definitiva, resulta una mesura del seu potencial d'atracció de capital creatiu i, per tant, de les seves capacitats d'innovació i desenvolupament econòmic.

Ara bé, algunes de les crítiques més significatives a la perspectiva de les ciutats i les classes creatives assenyalen que els efectes negatius d'una estratègia d'aquest tipus són considerables. La implementació ràpida i acrítica de les idees impulsades per Florida per part de molts governs locals incrementa el nivell de competència interurbana i, amb això, la implicació de la ciutadania en projectes de regeneració superficials i processos de gentrificació (Peck: 2005). Si bé és cert que Florida assumeix que les ciutats més creatives presenten grans nivells de desigualtats socioeconòmiques, considera que les pròpies classes creatives són les que han de resoldre aquests reptes. Altres actors i altres maneres de fer política (en base a organitzacions o col·lectius de base ideològica) resulten obsolets en aquests processos.

En aquest sentit, una manera alternativa d'enfocar el retorn social de les polítiques culturals impulsa la promoció d'un ambient cultural actiu com a part de la construcció comprensiva de la ciutat. Es tracta d'incorporar diferents actors als processos de governança urbana, però sense deixar de tenir en compte la complexitat de les noves i antigues desigualtats a les ciutats, com ara els nivells de pobresa o la falta de sostenibilitat de determinades estratègies de regeneració. D'altra forma, les polítiques de promoció de la creativitat, més que civilitzar el desenvolupament econòmic, el que estaran impulsant és la mercaderització (*commodification*) dels recursos culturals i de la mateixa idea de tolerància (Peck: 2005). Així, doncs, el valor públic de la cultura es veu convertit en actiu econòmic al servei del règim de competència entre les ciutats, i acaben important més els efectes que tot plegat té en la "marca" de ciutat cap a l'exterior, que els impactes positius que això generi o no en relació als residents. Es perden d'aquesta manera moltes de les potencialitats intrínseques de les polítiques culturals i l'efectivitat del seu retorn social.

Així doncs, analitzar els efectes socials de les polítiques culturals tot tenint en compte qui en resulta afavorit o no en termes de desenvolupament econòmic (guanyadors i perdedors) resulta una perspectiva necessària. Més enllà del model de polítiques culturals implicat directament i de forma instrumental amb els processos de regeneració urbana, resulta fonamental assenyalar el caràcter i la naturalesa plural de la cultura, el seu valor públic. I no només perquè promou la mobilització col·lectiva per a gestionar i superar conflictes d'interessos polítics i econòmics, sinó perquè el seu component simbòlic permet portar al camp deliberatiu aquells conflictes identificats. Un dels casos estudiats com a alternativa al model de polítiques de regeneració urbana ha estat el de la ciutat de Viena (De Frantz: 2005). Un conjunt de decisions polítiques vinculades a la construcció d'equipaments culturals al centre històric i les respostes ciutadanes han estat analitzades com a cas significatiu. L'estudi demostra com els conflictes simbòlics en relació al paper de la cultura a la ciutat van aconseguir transformar un projecte de regeneració urbana en un procés deliberatiu obert de transformació plural de l'espai públic, amb un paper destacat dels propis residents. La governança urbana incorpora així com a retorn social de les polítiques culturals l'increment de la participació ciutadana i la transformació de l'espai públic basat en criteris democràtics.

En definitiva, les polítiques culturals, especialment a l'espai urbà, poden contribuir al desenvolupament d'un espai polític inclusiu i una esfera pública plural, amb veus diverses, amb dissensos però també amb consensos. Els seus protagonistes troben llocs d'expressió a l'acció cultural promoguda per les polítiques públiques, i prenen part en la construcció de les representacions que altres realitzen sobre ells mateixos. El

retorn social de les polítiques culturals s'expressa en la recuperació de la ciutat com a projecte col·lectiu, al mateix temps que s'amplien els horitzons culturals i es millora la capacitat de qualsevol persona per a redissenyar la vida quotidiana i l'esfera pública (Bianchini i Bloomfield: 2004, Borja: 2003).

3.8 Noves centralitats

Les polítiques culturals contribueixen a la generació i reconeixement de noves centralitats, més enllà de l'espai urbà. En moltes ocasions, aquests processos impliquen la revitalització de les economies de les comunitats locals.

L'espai urbà és el lloc on es desenvolupen una gran part de les accions i activitats socials i on es generen coneixements útils per a l'evolució de les societats. El territori urbà, per definició, compta amb la infraestructura suficient perquè les persones desenvolupin totes les activitats econòmiques, socials i culturals necessàries en aquest sentit.

Actualment, però, a les ciutats s'està produint un creixement il·limitat, que es tradueix en el col·lapse creat per la congestió que actualment viuen els centres urbans. Aquest fet provoca que es busquin noves alternatives a aquestes centralitats tan concentrades. És en aquest sentit que s'identifiquen dos tipus de retorn social de les polítiques culturals. Per un costat, les polítiques culturals permeten que es generin i reconeguin noves centralitats vinculades al desenvolupament de les comunitats locals, que funcionen o són interpretades com a nous jaciments de coneixements. D'altra banda, el retorn social de les polítiques culturals es tradueix en la revitalització de les economies de les comunitats locals. En definitiva, es pot afirmar que es potencia i es generen noves centralitats d'espai, per tal d'obtenir un creixement enriquidor més enllà de les cavitats urbanes. Al mateix temps, es promouen les relacions socials en aquelles zones locals més desfavorides.

En aquest sentit, diferents països han aconseguit implementar estratègies per la revitalització d'economies de comunitats locals. Les polítiques culturals australianes estan entre les que més aposten per aquesta dinàmica. L'any 2002 el govern va fer uns estudis en col·laboració amb els Programes d'Enfortiment Regional, on s'identificà la necessitat d'una reforma institucional, específicament en les institucions financeres, per aconseguir un treball més proper amb les comunitats locals i regionals, sempre partint des d'un àmbit que encara no s'havia explotat, com són les polítiques culturals (Mills, Brown: 2002).

Les comunitats locals havien experimentat uns importants canvis demogràfics, com ara la despoblació de determinades zones, o l'arribada de nous residents, i això afectava directament al medi local (Mills, Brown: 2002). Amb l'objectiu de millorar les oportunitats dels ciutadans d'aquelles àrees i potenciar la generació de nous coneixements, el programa va promoure en determinades zones locals el desenvolupament d'aptituds per millorar els grups locals, la creació de comunitats més integradores, el restabliment de sentiments de reciprocitat i la creació de processos i tècniques de consulta (Kenyon i Black: 2001). Entre els casos més destacats la publicació subratlla la recuperació i la difusió de les celebracions tradicionals i la creació de festivals artesanals i activitats artístiques.

Així doncs, el retorn social de les polítiques culturals s'identifica amb el foment de les relacions entre les comunitats locals i un públic més ampli, així com amb organitzacions del tercer sector. S'aconsegueix, doncs, la millora del desenvolupament econòmic i social de les comunitats. D'altra banda, la creació de noves expressions artístiques relacionades amb el medi local provoca, entre d'altres aspectes, la generació de nous coneixements i noves alternatives de mercat, l'impuls dels petits comerços, el foment dels artistes locals, i la promoció de la cohesió social amb implicació dels grans propietaris en l'entorn comunitari.

El Programa d'Enfortiment Regional (2002) va identificar que la solució radicava en les polítiques locals australianes (des d'una perspectiva mai explotada com la de les polítiques culturals). S'havia de donar suport a la difusió de nous valors relacionats amb desenvolupament de la cooperació, la bona voluntat i la tolerància, dins de les institucions. El redisseny de les institucions era necessari per reviure el concepte de comunitat, per entendre'l dins d'un context cultural d'aprenentatge recolzat pel capital social. Es van revisar alguns aspectes concrets, com ara la vinculació de la dona en més activitats, l'aportació d'un rol més central de les arts i l'avaluació dels drets de propietat des d'una perspectiva més cultural (Falk and Kingma, 2000). Es van promoure iniciatives en les regions més afectades, com el foment de nous plans d'agricultura (lligat a tradicions culturals), la creació de noves indústries, l'administració dels recursos naturals, la promoció del turisme, la millora de les infraestructures socials i finalment, el suport del desenvolupament dels joves. Com a resultats es va aconseguir promoure la viabilitat econòmica i social de les comunitats, tot reforçant la cohesió social, i a més a més, es va impulsar l'autonomia de les zones locals en la gestió dels seus propis recursos naturals (Mills, Brown: 2002). Casos semblants els podem trobar en les dinàmiques de recuperació cultural i econòmica a zones del sud de França, utilitzant i recomponent fets històrics com els dels càtars.

En definitiva, es pot afirmar que aquest retorn social, provoca explorar i reformular les connexions tradicionals de cada territori amb el seu present, per tal de produir un desenvolupament comunitari en aquestes zones locals. D'aquesta manera es generen nous valors i coneixements a les relacions ja existents i s'arriba a una millor valoració de les pròpies necessitats d'aquestes àrees.

3.9 Reinterpretació del paisatge

Les polítiques culturals generen un canvi significatiu d'actitud en la perspectiva d'interpretació del paisatge. Es reinterpreta així el paisatge com a construcció cultural i, per tant, col·lectiva. Augmenta la consciència col·lectiva i la preocupació per la sostenibilitat.

Les transformacions que el paisatge experimenta constantment, a causa de l'expansió del fenomen urbà en el territori i al desenvolupament de la capacitat tecnològica de transformació de la naturalesa, cada vegada arriben a ritmes més accelerats. Durant els segles XVIII i XIX, l'evolució de la societat estava més marcada per una dinàmica de desenvolupament industrial, mentre que el segle XXI, les propostes d'ordenació territorial van més encaminades a la combinació del binomi cultura i naturalesa (Coria: 2008).

Davant d'aquest canvi de perspectiva, en els últims temps s'aposta per una reinterpretació del paisatge, que passa per reconèixer que aquest és una construcció cultural, i per tant, col·lectiva. El retorn social de les polítiques culturals es reflecteix, en aquest sentit, en el canvi de conscienciació de les persones respecte al paisatge i la participació activa en la seva gestió. Les polítiques culturals poden ser fonamentals per ajudar als individus a tenir una perspectiva més ampla de la sostenibilitat del paisatge i impulsar la creativitat, la imaginació i els punts de vista que permeten contribuir a la seva transformació (Haley: 2008). Amb tot aquest conjunt d'aspectes, es poden arribar a impulsar noves mesures i elaborar propostes de protecció, gestió i ordenació del paisatge, dins d'un marc de desenvolupament sostenible.

Segons el comitè científic ICOMOS-IFCA (*International Council on Monuments and Sites i International Flight Catering Association*), organitzacions internacionals que estableixen criteris per indicar quins llocs paisatgístics tenen caràcter patrimonial, a nivell nacional o per a la humanitat, un paisatge cultural és aquell indret on hi ha una apreciació cultural, amb un significat important en l'herència cultural i en la memòria col·lectiva de la humanitat (ICOMOS-IFCA: 2007). És a dir, el paisatge és una realitat

física de la qual cal reformular la seva concepció, com a representació cultural. Es pot concebre com un producte social, com una projecció cultural d'una societat en un espai determinat des d'una dimensió material, espiritual i simbòlica (Nogué: 2007). De fet, com que aquesta interpretació del paisatge és quelcom vinculat a l'ésser humà, es fa necessària l'elaboració d'uns conceptes que determinin, cadascun d'ells, per tal d'atorgar diferents graus i valors. Per tant, les polítiques culturals tenen un paper fonamental en aquest sentit.

La participació ciutadana impulsada per les polítiques cultural es converteix, doncs, en el mecanisme a través del qual els ciutadans s'impliquen en el disseny del paisatge i contribueixen a decidir sobre les polítiques que s'hi apliquen. Per exemple, l'impuls d'un ús més profitós de les energies, la creació d'un diàleg més contundent entre economia i medi - per exemple, entre empreses que fan servir a la seva producció recursos naturals i les necessitats de protecció del territori que la població d'aquests indrets necessita (Haley: 2008) -, la conservació de l'espai natural i la protecció dels recursos naturals en general. Sense la participació ciutadana, llavors, és impossible avançar cap a una nova cultura territorial basada en una gestió sostenible dels recursos naturals i patrimonials, i cap a una concepció del paisatge considerada en el seu conjunt (Nogué: 2007). Amb aquesta dinàmica es pot evitar la generació de territoris sense vinculació entre la població dels indrets concrets i els actors que el fan servir, i en general es contribueix al desenvolupament de la comunitat cultural.

4. Els indicadors: l'avaluació del retorn social de les polítiques culturals

Com s'ha explicat en apartats anteriors, comprendre la magnitud dels beneficis generats per les polítiques culturals requereix una aproximació integral. Dins d'un plantejament estratègic de les polítiques culturals, esdevé necessari replantejar el discurs sobre el retorn social d'aquestes polítiques, tot posant èmfasi en la pròpia complexitat que envolta aquest tema. Els indicadors requereixen una mirada específica, que permeti una anàlisi concreta de l'impacte que les arts i la cultura tenen sobre qüestions d'alta significació política, com ara la cohesió social, la innovació (econòmica i social), la regeneració d'espais, la creativitat, etc.

La literatura internacional sobre els indicadors culturals es desenvolupa de forma significativa a partir de principis dels anys 70. Des de llavors, l'elaboració d'aquests indicadors han constituït una part important de la política de recerca a nivell internacional. No obstant, amb les teories desenvolupades i les experiències de recerca, es va comprovar que els indicadors no podien ser aplicats de forma uniforme a les diferents polítiques culturals i als casos de cada país o regió (Gouiedo: 1993). És per això, que per exemple, l'Institut d'Estadístiques de la UNESCO, que des dels anys 70 es nodria de referents comuns a totes les polítiques culturals per formular teories d'indicadors de caire més generalista, amb el temps va decidir abandonar la recollida sistemàtica i universal dels indicadors (Bonet: 2004). Com que el tema dels indicadors suscita qüestions analítiques i teòriques de gran complexitat i varietat, elaborar-ne una sistematització global i homogènia resulta de gran dificultat.

Tot i això, sí que existeix un cert acord en la literatura acadèmica sobre el canvi produït en el model d'avaluació de les polítiques culturals. Hom considera que s'ha passat d'una perspectiva centrada en la consideració de valors estètics i instrumentals de les arts i la cultura, a una mirada més real i complexa, que inclou el retorn social que se'n genera, sense ignorar, però, l'impacte econòmic que tota activitat cultural comporta. Per tant, sí que ens situem davant d'un nou clima d'actuació en el marc de les polítiques culturals, fruit del desenvolupament creat pel propi sector cultural, on les expectatives de futur queden remarcades i es deliberen a partir de les implicacions econòmiques, però també, socials i polítiques de la cultura (Belfiore: 2006).

Llavors, aquest canvi ens situa en un nou paradigma on els valors tradicionals que envoltaven el tractament dels indicadors culturals canvien i s'aposta més per factors com ara:

- Un reconeixement més ampli dels elements afectius que l'experiència, la pràctica i la identitat cultural proporcionen, tot i que, no es deixa de banda les dades econòmiques que aquestes pràctiques proporcionen.

- Es fa un esforç intencionat per buscar un model d'avaluació que pugui contemplar i incorporar l'ampli ventall del valor públic de la cultura.
- S'adopten conceptes, que en un principi són molt amplis i fàcils d'interpretar malament, com ara : la inclusió social, la diversitat, la confiança en l'esfera pública, etc.
- Es promou una cultura forta, enlloc d'una cultura dèbil dedicada només a la producció de beneficis complementaris i/o auxiliars. (Holden: 2006)

Amb aquest nou paradigma es certifica que no tots els impactes són susceptibles de ser mesurables de forma directa i homogènia. A més a més, si es pretenen avaluar dins d'un procés realista i fiable, algunes de les perspectives universalistes de determinats autors queden obsoletes. Per exemple, les teories de Matarasso (1997) han estat criticades amb el temps, per haver proposat un "disseny fluix que correspon a una base d'execució i concepció també fluixa" (Belfiore: 2006). Segons Belfiore, a la seva proposta d'avaluació li manca validesa interna: hi ha ambigüitat tant a l'hora de fer els plantejaments previs, com al moment d'analitzar els resultats obtinguts. La incorporació, per part de moltes administracions públiques, de la metodologia d'avaluació d'aquest autor, va provocar que aquestes acceptessin un número força alt d'estadístiques, que al final, quedaven totalment fora de context. No s'apropaven al que realment es volia identificar sinó que només buscaven establir un consens aproximat (*near consensus*). És a dir, el fet d'utilitzar directament les estadístiques com a indicadors clau no podia funcionar. En definitiva, la informació proposada a l'estudi de Matarasso (1997) només pot ser utilitzada com a eina de treball si se'n fa una selecció prèvia i acurada. Per exemple, resulta clau no caure en la dinàmica causa-efecte de la participació en les arts, i també és fonamental intentar no transformar els fets anecdòtics en afirmacions contundents (una col·lecció de dades de projectes i participants no s'ha de traduir de forma automàtica en un informe d'avaluació sòlida) (Belfiore:2006).

Finalment, a l'actualitat, tant a nivell internacional com a la recerca present, es busca la forma més adient i correcta d'identificar indicadors que ajudin a tenir un control més clar dels beneficis socials finals de l'acció cultural. Com que es busca evitar el bosc d'indicadors que acaben per perdre la capacitat d'assenyalar i destacar fenòmens particulars, s'adopta una postura que deixa de costat la intenció de voler cercar un model comú i estandarditzat.

Així doncs, en els apartats següents, la recerca es centra en l'anàlisi de la bibliografia internacional sobre els indicadors aplicats al retorn social de les polítiques culturals; s'identifiquen els avantatges i els perills que aquests indicadors poden tenir i l'ús que

se n'està fent en altres països; ahora, es desenvolupa una proposta aplicada a l'estudi en qüestió.

4.1. Utilitats i perills de l'ús d'indicadors en avaluació de polítiques públiques

L'esforç per identificar indicadors clau per a mesurar l'acció de les polítiques culturals públiques s'explica per la necessitat que els poders públics perceben de comptar amb un eina útil per assolir majors nivells d'eficiència i equitat en l'assignació de recursos públics. Es tracta de recavar de forma sistematitzada informació que pot resultar d'utilitat en el moment de prendre decisions concretes i que pot assemblar-se a una fotografia que mostra la realitat social actual.

Tot i això, és important senyalar el que alguns autors, com ara Peter Smith (1995), adverteixen en relació al món dels indicadors en l'esfera del sector públic. Smith ha detectat que poden haver-hi diversos problemes disfuncionals i fenòmens sorgits com a conseqüència d'una mala gestió dels indicadors i les dades. En general, això succeeix perquè, bàsicament l'últim criteri per jutjar si un indicador és útil o no, és veure quin grau de magnitud tenen els beneficis en relació als costos. Per tant, aquesta fórmula no acaba sent l'adient per elaborar-los. Això provoca que s'acabi fent servir una filosofia de model de control i producció inadequada.

És important destacar quins són els vuit fenòmens que l'autor identifica dins del marc dels indicadors del sector públic, per tal de tenir-ho present a l'hora de proposar aquells que poden mesurar el retorn social de les polítiques culturals. Aquests fenòmens són els següents: visió de túnel, suboptimització, miopia, fixació en la mesura, representació equivocada, interpretació equivocada, manipulació, ossificació. Tots aquests fenòmens tenen un tret comú, i és que sorgeixen de la manca de congruència entre els objectius dels actors principals i els de l'agent final. Si mirem amb una perspectiva més àmplia podem observar que entre aquests fenòmens hi ha problemes base comuna:

Taula 4. Característiques generals dels fenòmens:

Fenòmens	Característiques generals comuns
Visió de túnel	Fenòmens donats com a resultat de la congruència generada per la divergència entre els objectius de les organitzacions i la manera de mesurar-los i avaluar-los
Suboptimització	
Miopia	

Fixació en la mesura	Aquests fenòmens són resultat de la inhabilitat per mesurar fenòmens complexos amb un cert grau de precisió i fidelitat
Representació equivocada	
Interpretació equivocada	Reflexa la inhabilitat per processar les dades i les estadístiques correctament
Manipulació	
Ossificació	Fenomen vinculat a la incapacitat per respondre a noves circumstàncies

Font: elaboració pròpia a partir de l'article de Peter Smith (1995)

A continuació, es presenta una breu descripció per a cadascú dels fenòmens:

Visió de túnel: efecte que succeeix quan en la gestió dels objectius del sector públic es posa més èmfasi en la part dels aspectes quantificables en detriment dels efectes inquantificables. Per exemple, els serveis de maternitat del Servei de la Salut Nacional del Regne Unit (*UK National Health Service*), solen utilitzar bàsicament un indicador funcional, que és l'índex de mortalitat prenatal. Aquestes dades són importants, ja que reflecteixen un aspecte molt important, que és l'efectivitat dels serveis maternals. No obstant, s'haurien de tenir presents també altres objectius importants no quantificables per reforçar aquesta millora, com ara: la minimització de handicaps dels infants que sobreviuen, o intensificar la idea de formar mares més sanes en tot el procés d'embaràs i naixement del nadó.

Suboptimització: aquest fenomen es produeix quan els gestors públics de les organitzacions confonen els objectius individuals amb els objectius de les organitzacions com a un tot. Llavors, es cau en l'error de veure els resultats com a efecte d'un esforç d'equip (ja sigui de gran o petit format) i es deixa de banda l'esforç produït a nivell individual.

Un dels exemples més significatius en aquest sentit és el desenvolupament dels indicadors que prenen com a mesura de l'actuació el nombre d'expedients resolts (per exemple, per un membre de la policia) sobre el total. Així doncs, es poden generar incentius per a la destrucció o reducció del nombre total d'expedients que es presenten oficialment.

El problema de la suboptimització tampoc és de fàcil solució. Els avaluadors del sector públic necessiten reconèixer que es fa un treball en equip general, sí, però també a nivell individual, sobretot al moment de tractar el tema dels incentius beneficiaris en un mecanisme formal de control.

Miopia: aquest efecte ve donat per una característica comuna a la gran majoria de les activitats que es porten a terme en el sector públic, i és que els resultats d'aquestes activitats només es poden contemplar i apreciar a llarg termini. Aquest fenomen provoca que moltes de les activitats econòmiques que gaudeixen d'un nivell òptim en el moment de produir bens públics, no es puguin percebre pels ciutadans de forma immediata i a curt termini, ja que els beneficis comencen a ser vàlids després d'un llarg període. Això vol dir que els indicadors tendeixen a perdre eficàcia i confiança a ulls de la resta dels agents del sector públic.

Per exemple, aquest efecte es produeix quan al moment de mesurar l'èxit dels cursos de formació laboral per a persones aturades s'utilitza com indicador la inserció laboral en un període de sis mesos. És a dir, es valora com a indicador d'èxit que la persona que ha estat formada hagi aconseguit un lloc de treball en els sis mesos posteriors al curs, però més enllà d'aquest període no es realitza cap tipus de seguiment.

Fixació en la mesura: un problema generalitzat en el sector públic és la dificultat per desenvolupar indicadors que reflecteixin i siguin útils per avaluar els objectius de les organitzacions. És a dir, quan una mesura no pot arribar a captar de forma global totes les dimensions associades a l'objectiu en qüestió, els actors participants poden acabar formulant estratègies per millorar la pròpia mesura, però no pas els objectius en sí. Per tant, quan es produeix una actuació ben reconeguda en el sector públic, s'acaba emfatitzant més la pròpia mesura escollida i utilitzada, i no es subratlla l'èxit de l'objectiu plantejat en sí mateix.

Així doncs, fenòmens com ara les migracions o les eleccions són els resultats per expressar la satisfacció en relació a la mesura adoptada.

Falsa representació: aquest fenomen succeeix dins del marc d'exercici de control de les organitzacions del sector públic. Es detecta quan els gestors públics queden incentivats per tal de manipular les dades (que tenen sota control), de forma que intenten demostrar que les actuacions desenvolupades per les seves organitzacions són més avantatjoses. Llavors, es produeix una manipulació deliberada de les dades presentades, que es diferencien significativament dels resultats de les accions públiques.

Per exemple, si un metge compta amb la possibilitat d'ubicar un pacient particular en dos grups de diagnòsics relacionats, tindrà una fort incentiu per escollir aquell grup que maximitza la seva aparent quantitat de treball.

Falsa interpretació: molts dels processos de producció en el sector públic són immensament complexos, de manera que es torna difícil construir un model realista per avaluar-los. La falsa interpretació es produeix quan moltes de les organitzacions d'aquest sector han de continuar operant, tot i les dificultats de l'entorn local, a diferència de les empreses, que davant de condicions adverses poden cessar les seves activitats.

Fins i tot, encara que les dades disponibles sobre el sector públic fossin una representació perfecta de la realitat, el problema d'interpretar les senyals que sorgeixen d'aquestes dades és un exercici extremament complicat per a les organitzacions en qüestió. En definitiva, sembla que la racionalitat instrumental pot causar que, de forma sistemàtica, el controlador interpreti malament les dades i acabi enviant una senyal política falsa a l'agent.

Aquest fenomen es caracteritza per 5 raons per les quals, per exemple, dues organitzacions poden arribar a presentar resultats contradictoris obtinguts amb els mateixos indicadors i dades: pel fet de treballar amb diferents objectius, pel fet d'operar en diferents entorns, per fer servir diferents mètodes de mesura o per l'existència de diferents nivells d'eficàcia, entre les dues organitzacions.

Per exemple, aquest fenomen es produeix al sistema educatiu del Regne Unit. El govern central va decretar que els resultats dels exàmens públics de totes les escoles de l'estat s'han de publicar en un format de "league tables" (classificacions gairebé en forma de taules de competicions). Aquesta iniciativa intenta dotar als pares de més eines en el moment d'escollir escoles pels seus fills. Tot i això, aquest decret ha estat fortament criticat per molts professors i pares. S'argumenta que interpretar les dades sense tractar-les i contextualitzar-les prèviament pot donar peu a inferències errònies sobre el funcionament real de les escoles.

Manipulació (*gaming*): efecte que succeeix quan es produeix una manipulació deliberada per tal d'assegurar l'avantatge estratègic. És a dir, mentre que l'efecte de la falsa interpretació distorsiona el comportament presentat, el *gaming* és un equivalent a la manipulació del comportament actual. Per exemple, a l'antiga Unió Soviètica s'oferia als gestors públics incentius per a la millora de la seva productivitat. El problema principal d'aquests incentius era que s'atorgaven a partir de l'augment de la productivitat en relació al període immediatament anterior. Per tant, els agents

mantenien un nivell modest de productivitat durant tot el període, manipulant així el seu rendiment (al·legant estar-hi condicionats per factors externs) fins a aconseguir l'augment mínim necessari per obtenir l'incentiu.

Existeix un bon nombre d'estratègies per minimitzar aquest efecte. En primer lloc, utilitzar una varietat significativa d'indicadors, fet que pot compensar la manipulació d'algun d'ells. També, resulta adient que el controlador mantingui certa inseguretat sobre quins aspectes poden influir en el salari dels agents.

Ossificació: una de les virtuts més aclamades dins d'un marc de mercat competitiu és l'oferiment constant dels empresaris de nous incentius i noves oportunitats. En contrast, al sector públic es fan servir esquemes de mesura burocràtics, que poden inhibir la innovació i portar a l'ossificació. És a dir, a la paràlisi organitzativa per un sistema massa rígid d'avaluació de la *performance*. El funcionament del sector públic fa que la forma d'actuació s'hagi d'escollir amb molta antelació, i per tant, les noves amenaces i oportunitats que apareixen en el moment real acaben sent ignorades pels propis agents.

L'única solució per minimitzar els efectes d'aquest fenomen, és assegurar que els agents puguin ser premiats si demostren tenir l'habilitat d'anticipar-se a les noves oportunitats i la capacitat d'adaptar-se a les noves circumstàncies que es puguin presentar.

Les estratègies generals per aconseguir un millor rendiment social del sector públic són les següents:

- implementació d'esquemes d'indicadors de rendiment a tot el personal (independentment del nivell).
- retenir la flexibilitat en la utilització dels indicadors, i no confiar en aquests exclusivament amb propòsits de control.
- buscar quantificar qualsevol objectiu, encara que sigui elusiu.
- mantenir els indicadors sota control i revisió constant.
- mesurar la satisfacció de l'usuari.
- buscar interpretacions expertes pels esquemes sobre indicadors.
- manteniment cautelós de l'auditoria de les dades.
- cultivar en el personal carreres amb perspectives a llarg termini.
- desenvolupar punts de referència independentment de les activitats passades.

A part d'aquests vuit fenòmens s'ha d'evitar també en el moment de formular els indicadors confondre estadístiques amb indicadors. Per exemple, una estadística

estimada del número de persones que treballen en el sector cultural no és cap indicador per sí mateix, perquè no especifica cap mesura relativa. L'estadística després necessita ser contrastada i comparada amb informació addicional. Un altre exemple on s'expressen dades absolutes sense contextualització és la comparació entre el nombre de llocs de treball del sector cultural d'un país i d'un altre. Aquesta informació no acaba sent clara, ja que s'hauria de contemplar també, com a mínim, la població general de cada país i l'evolució o la tendència al llarg dels anys en cada territori.

Així doncs, en el moment de construir indicadors per avaluar les polítiques culturals cal tenir en compte que no només es tracta d'una tasca tècnica. Els indicadors han de poder reflectir una perspectiva complexa i prou àmplia del fenomen social que es busca mesurar. Fins i tot, una prova de l'envergadura i qualitat d'un indicador és la seva capacitat per a donar compte de diferents aspectes de la realitat social a partir d'una mateixa mesura. I per aconseguir aquest nivell d'amplitud es considera que la construcció d'indicadors ha de implicar un procés on participin els agents que probablement siguin els futurs avaluats. I això inclou els membres dels diferents subsectors de l'àmbit de la cultura, però fonamentalment representants i responsables d'altres polítiques públiques socials.

4.2. Indicadors per a les polítiques culturals: estat de la qüestió

Actualment, en els indicadors de les polítiques culturals, en general, es busca sobretot un punt d'equilibri entre indicadors qualitatius i quantitatius. Les recerques es centren en la captació de dades culturals com, per exemple, les dades sobre el consum cultural, per tal d'identificar les tendències, però també l'actitud de la ciutadania envers les arts i la cultura.

Els resultats de les recerques desenvolupades sobre les anomenades ciutats creatives (com per exemple: Boston, San Francisco, San Diego, Seattle, Dublin, Bangalore, etc.) s'utilitzen com a referència per a altres estudis que incorporen indicadors culturals. Això succeeix no només perquè en aquestes ciutats les indústries del cinema i la música tenen un alt nivell de producció (i existeix una competència significativa entre publicistes, dissenyadors i els arquitectes) sinó perquè en elles s'ha tingut la oportunitat de desenvolupar aquests tipus d'estudis. Les anomenades ciutats creatives poden ser atractives com a àmbit d'estudi perquè acaben sent pioneres en els serveis *online*, i això produeix una forta demanda de productes culturals, i també digitals, per

part dels consumidors. En definitiva, totes aquestes característiques fan més identificable el retorn social de les polítiques culturals en el moment d'avaluar-lo.

És important, però, destacar que hi ha una tendència majoritària (tot i la complexitat prèviament tractada) entre els autors i els governs a establir propostes concretes per treballar els indicadors en el marc del retorn social de les polítiques culturals (Goueido: 1993). Els indicadors desenvolupats intenten mesurar tant els aspectes econòmics com socials del fenomen de les polítiques culturals. Es reconeixent així aspectes com ara la deliberació pública, els drets culturals, la integració cultural i la diversitat. En aquest sentit, es fa un intent per buscar que els principis que serveixen per elaborar els indicadors culturals es puguin relacionar amb sistemes estadístics internacionals.

De fet, l'aspecte que queda més reflectit a l'hora de formular indicadors per avaluar el retorn social és el capital social. La valoració d'aquest factor es realitza combinant indicadors quantitius i qualitius (com s'ha dit prèviament), complementats, però, amb tècniques d'investigació com: l'observació participant, l'anàlisi en profunditat d'entrevistes, la creació de focus grups de recerca, etc. Per tant, l'anàlisi del capital social permet establir propostes per mesurar la fortalesa d'una comunitat. És important, en aquest sentit, comptar amb dades sobre el grau de participació i voluntariat en una comunitat, com per exemple:

- quin és el nivell de donacions i esponsoritzacions per a activitats culturals.
- quantes activitats artístiques i culturals estan vinculades amb organitzacions de la societat civil (ONGs, etc.)
- quina és la contribució d'activitats culturals que generen participació i confiança individual, capacitat d'autoexpressió, etc.

En definitiva, com s'indicava prèviament, abordant la literatura internacional es comprova que no es pot accedir a una informació sobre l'avaluació del retorn social sistematitzada i aplicable de forma directa per a tots els països. Però sí que és possible accedir a una classificació generalista on els diversos indicadors es poden agrupar en sis categories diferents. Aquesta classificació s'ha elaborat segons la intenció primària dels indicadors (ja que més d'un podria ser rellevant per a més d'una categoria) (Simons i Dang: 2006). Alguns indicadors intenten mesurar l'impacte de la cultura en la població general, o en determinats subgrups, i d'altres són més apropiats per a mesurar el retorn social a nivell nacional, provincial, municipal o fins i tot en una organització. A més a més, els indicadors de cada categoria queden dividits en dos subgrups: aquells que tenen l'objectiu de mesurar en clau quantitativa (per exemple, el número d'equipaments, el volum de les activitats, l'assistència del públic, etc.) o en clau qualitativa (per exemple, percepció de la connexió amb la comunitat, percepció dels beneficis personals, etc.). A continuació, presentem les sis categories:

A. Indicadors culturals sobre la millora del medi ambient i regeneració d'espais

L'art i la cultura com a eina de regeneració -no només urbana- han esdevingut elements significatius especialment al Regne Unit i als EUA. En els últims anys hi ha hagut una pressió creixent per determinar quins són els esforços que cal desenvolupar en aquest àmbit. Entre els efectes de les polítiques culturals s'ha mencionat la conservació del patrimoni, la millora del medi ambient, la reducció del crim, la sostenibilitat social, i per últim, el creixement dels llocs de treball i el desenvolupament de l'economia d'un territori. Des d'una perspectiva de regeneració d'espais, aquests indicadors busquen mesurar com i per què determinats llocs resulten qualitativament atractius per viure-hi.

Alguns dels indicadors quantitius més utilitzats són :

- el número d'esdeveniments i d'organitzacions culturals
- la contribució econòmica dels clústers o dels territoris on s'ubiquen les empreses culturals
- el nombre d'obres i espais arquitectònics declarats d'interès patrimonial

Els indicadors qualitius inclouen:

- la manera en què el patrimoni es contempla en els plans urbanístics
- l'atractiu del veïnat per a nous creadors
- avaluacions estètiques qualitatives de l'entorn físic
- art públic creat pels propis residents

B. Indicadors culturals sobre el benestar individual i el desenvolupament personal

Una part significativa de l'atractiu de les arts ha estat sempre la seva habilitat per transformar l'individu. Tot i això, la transformació espiritual i personal és difícil de mesurar quantitativament. Els estudis acostumen a treballar i definir aquests efectes com a dependents d'indicadors que mesuren la freqüència amb la qual es practiquen i es participa d'activitats culturals i artístiques.

Els indicadors quantitius tendeixen a fer preguntes del tipus:

- quantes persones participen com a públic del sector de les arts?
- quants artistes professionals o voluntaris hi participen?

Aquests estudis solen diferenciar els indicadors passius (com l'assistència a esdeveniments culturals) i els indicadors actius (com el número d'hores d'artistes i voluntaris que contribueixen a les arts). En aquesta sentit, caldria tenir en compte tant els artistes amateurs com els professionals, el número d'hores de voluntaris que queden pagades, la producció artística que queda remunerada, etc.

Els indicadors qualitius tendeixen a ser més directes al moment de mesurar el desenvolupament personal i l'estat de benestar dels individus:

- la percepció de la comunitat sobre els beneficis personals de la cultura
- el nivell de satisfacció del públic
- el percentatge de persones que valoren la cultura com a transformació o desenvolupament espiritual

C. Indicadors culturals de capital social i construcció comunitària

Com que la diversitat cultural i ètnica ha anat creixent en els països occidentals en les últimes dècades, els responsables polítics es mostren interessats per saber com han afectat els canvis demogràfics en el sector de les arts, i com aquests canvis influeixen la comunitat.

Els indicadors quantitius intenten mesurar la connexió entre diversos subsectors d'una comunitat. Així, es recullen dades com:

- el número d'estudiants que participen en les arts
- la participació de persones discapacitades en activitats culturals
- les comunitats ètniques (sobretot minoritàries) que organitzen esdeveniments
- la gent gran, joves del carrer i d'altres grups que s'involucren en les activitats
- el grau de reducció del crim i dels comportaments de risc entre els joves que participen en activitats culturals

Els indicadors qualitius inclouen:

- si les organitzacions artístiques arriben a tenir estratègies definides i planificació a llarg termini
- quines són les respostes de la comunitat a diversos programes etnoculturals
- els canvis d'actitud i comportament a través de la participació en cultura

D. Indicadors culturals de desenvolupament econòmic

La contribució econòmica de la cultura i les arts ha anat consolidant el seu reconeixement al llarg dels últims 30 anys. Es valora sobretot el rol de la cultura en la indústria turística i el rol de les arts en el món de l'economia posant èmfasi en els treballadors creatius.

Els indicadors quantitius tendeixen a determinar:

- les despeses en el sector cultural vinculades amb activitats turístiques
- l'exportació de productes artístics
- el número de treballs que requereixen coneixements artístics
- el número de noves patents.

Els indicadors qualitius inclouen:

- la percepció que té la comunitat sobre el turisme
- l'atractiu de la comunitat per als treballadors creatius
- quin impuls dels negocis es desenvolupa a través de les arts

E. Indicadors sobre la vitalitat cultural i l'entorn

Aquests indicadors mesuren les contribucions més elusives de la cultura a la qualitat de vida de la comunitat.

Els indicadors quantitius inclouen:

- l'índex d'equipaments culturals per habitants
- els espais per a la creació artística
- els residents locals que participen en aquestes activitats
- les escoles que incorporen projectes culturals i artístics al seu funcionament ordinari

Els indicadors qualitius tracten:

- el suport que la comunitat atorga als treballadors i artistes del sector
- la percepció que té comunitat sobre el món cultural
- la percepció de l'accessibilitat a la cultura de les diverses comunitats

F. Indicadors de l'envergadura i el grau d'estructuració del sector cultural

Bona part de les iniciatives polítiques i també de les recerques acadèmiques sobre indicadors culturals s'interessen per l'envergadura i la capacitat del sector cultural per articular polítiques i estratègies comunes. Molts distingeixen entre sectors tradicionals com ara el teatre, la dansa o les arts visuals, en contrast amb les indústries com ara els mitjans de comunicació, la producció cinematogràfica, la televisió, els video-jocs, i el disseny gràfic o de moda, etc.

Els indicadors quantitius inclouen:

- el valor econòmic de producció cultural
- el número d'empreses del sector cultural
- el diner públic per la producció de pel·lícules i televisions locals
- el nombre de places en les institucions locals d'educació artística
- el número de llocs de treball en el sector cultural

Els indicadors qualitius inclouen:

- la inclusió i la integració d'aquest sector en la planificació de les polítiques culturals i de les estratègies de desenvolupament econòmic.
- l'atractiu de la comunitat per a treballadors creatius
- l'atractiu del sector cultural per a la gent jove
- la percepció de la comunitat de l'impacte del sector cultural

En definitiva, aquesta explicació apunta a especificar la dificultat i les limitacions que comporta la construcció d'indicadors vàlids i contrastats per a l'anàlisi de les polítiques culturals. Si es busca evitar el bosc d'indicadors que portin a la pèrdua de capacitat per assenyalar i destacar fenòmens particulars, serà necessari reconèixer que una de les limitacions principals és la impossibilitat de desenvolupar un model comú i estandarditzat, que passi per alt les particularitats territorials i les dels diferents àmbits i sectors de política cultural. Així, en l'avaluació de polítiques culturals hauria de ser possible construir i combinar indicadors que recullin informació quantitativa i qualitativa. Per exemple, que donin pauta de les tendències de consum cultural al mateix temps que de les percepcions i actituds de la ciutadania sobre els efectes de l'art i la cultura.

4.4. Proposta de 12 índexs

Una proposta de 12 índexs del retorn social de les polítiques culturals

Hem intentat fins a aquí presentar la complexitat conceptual que implica avaluar el retorn social de les polítiques culturals, sense deixar d'assenyalar la necessitat de construir una mirada integral i realista sobre els seus beneficis per a la ciutadania. També, hem insistit en el canvi de model d'avaluació de les polítiques culturals en general (i del seu retorn social en particular) i en la dificultat per desenvolupar indicadors coherents i científicament vàlids. A continuació, es presenten dotze índexs que, després de l'anàlisi documental realitzada, considerem que resulten significatius i adequats per la seva qualitat i capacitat per donar compte del retorn social de les polítiques culturals. Es tracta de dotze magnituds, mesures que pretenen ser un primer pas útil per desenvolupar, tenint en compte les precaucions indicades, un sistema d'indicadors realista i ajustat al context territorial i als actors implicats segons el cas.

1. Índex sobre el grau de diversitat cultural, social i econòmica de l'audiència de les activitats culturals.

Busca mesurar el retorn social que generen les polítiques culturals en relació a la creació, potenciació i manteniment de les identitats col·lectives i del sentit de pertinença comunitària, així com en la recreació de vincles socials en espais compartits.

2. Índex sobre el grau d'assistència i participació en grup en activitats culturals.

Conèixer amb qui i fins a quin punt les persones participen en grup de l'oferta cultural pot resultar d'utilitat per identificar si realment el retorn social de les polítiques culturals es tradueix en una reducció de l'aïllament social o la resocialització de les persones, augmentant el capital social i la cohesió en aquest sentit.

3. Índex de coneixement de llengües i de lectura de la gent adulta.

Recuperant el debat sobre les denominades "classes no productives", aquest índex pot permetre establir criteris inicials per avaluar quin és el grau d'independència de la gent adulta, i com les polítiques culturals comporten el desenvolupament de persones amb interessos, recursos i capital cultural propi.

4. Índex de percentatge de persones que perceben la cultura com a benefici personal.

Es tracta d'una mesura que no busca identificar una evidència material concreta, sinó més aviat la percepció de les persones sobre el retorn social de les polítiques culturals. És a dir, si es perceben els beneficis de l'acció cultural, no tant en clau d'*outcome* material directe, sinó respecte a l'autonomia i la promoció de la creativitat de les

persones, les seves capacitats per interpretar i respondre al context de transformació social.

5. Índex de presència de la innovació social en les organitzacions culturals públiques i privades.

Es busca així mesurar la manera en què les polítiques culturals han incorporat entre els seus objectius la innovació no només en termes econòmics, sinó també quant a les capacitats de donar respostes a noves necessitats derivades del canvi de context social. I també comprovar en quin grau es produeix coneixement no només des d'institucions especialitzades sinó també des d'un altre tipus d'organitzacions culturals.

6. Índex de distribució de la densitat d'activitats culturals i institucions entre els centres i les perifèries (Mills i Brown, 2004).

Aquest índex pretén identificar si s'han desenvolupat processos democràtics i inclusivament de descentralització de les polítiques culturals. També, de quina manera el retorn social es tradueix en la generació i reconeixement de noves centralitats, més enllà de l'espai urbà, a través del desenvolupament de comunitats locals que funcionen o són interpretades com a nous jaciments de coneixements.

7. Índex sobre l'increment del turisme vinculat a projectes de revitalització de les tradicions i el patrimoni natural i cultural de les comunitats locals (Galvani, 2001).

Com l'índex presentat anteriorment, es pretén identificar si el retorn social de les polítiques culturals es manifesta en el desenvolupament de noves centralitats més enllà dels centres urbans i en la revitalització de les comunitats locals.

8. Índex sobre el grau de participació de la població local jove en les activitats i programes culturals.

De forma complementària als dos anteriors índexs, es busca identificar quin és el grau de revitalització de les comunitats locals des d'una perspectiva més integral i complexa. Per això, es pren com a punt de referència la participació de la població més jove en l'oferta cultural descentralitzada.

9. Índex sobre el grau de presència a les ciutats de científics/enginyers, bohemis (artistes, músics, escriptors, etc.) i gais, combinat amb l'índex d'inversió en I+D. (Florida, 2005).

Aquest índex, elaborat per Richard Florida i implementat en forma d'estratègies polítiques per molts governs locals, busca demostrar el nivell de desenvolupament de

les anomenades ciutats i classes creatives, i la influència que poden tenir les polítiques culturals en aquest tipus de processos. Sent conscients de les implicacions, crítiques i limitacions d'una mesura com aquesta, considerem que pot resultar d'utilitat si es vincula directament amb l'índex número 10 presentat a continuació.

10. Índex sobre l'evolució del valor de la propietat i del perfil soci-econòmic dels residents i comerciants dels territoris on s'han implementat estratègies de regeneració urbana (Simons i Dang, 2006).

Aquest índex mesura les implicacions que poden tenir els processos de regeneració urbana on les polítiques culturals tenen un paper significatiu. A més, complementa la mirada sobre l'impacte del desenvolupament de les anomenades ciutats creatives.

11. Índex sobre els llocs declarats com a patrimoni cultural i natural que, a més, queden reconeguts com a recursos en els plans de desenvolupament territorial.

Aquest índex, inclòs en els documents de l'organització no governamental *Consell Internacional de Monuments i Espais*, resulta d'utilitat per identificar quin és el grau de reconeixement del paper del patrimoni cultural i natural per part de les institucions públiques.

12. Índex sobre el nombre d'espais naturals declarats paisatge cultural i sobre la seva presència als programes d'activitats de les organitzacions culturals. (Haley, 2008).

Índex que busca comprovar si les polítiques culturals poden resultar significatives per contribuir a desenvolupar en els individus una perspectiva més àmplia de la sostenibilitat del paisatge, impulsar la creativitat, la imaginació i la participació en la seva gestió i transformació.

5. Futures línies i accions per a la continuïtat en la recerca sobre el retorn social de les polítiques culturals

Com s'ha esmentat al llarg d'aquest estudi, són pocs els exemples de recerques sobre el retorn social de les polítiques culturals que hagin estat desenvolupats arreu del món. Encara el buit en aquest sentit és més considerable si es busquen casos d'estudi desenvolupats amb la coherència i assumint la complexitat assenyalades com a necessàries.

A Catalunya no existeixen fins ara iniciatives que assumeixin aquest repte, ni per part de les diferents administracions públiques encarregades de desplegar les polítiques culturals, ni per part de centres o instituts de recerca especialitzats.

Així doncs, una de les oportunitats més significatives que identifica aquest estudi és la de donar continuïtat al procés d'avaluació del retorn social de les polítiques culturals. Per tant, caldria poder utilitzar la perspectiva general i el sistema d'índexs de mesura identificats en aquest estudi per desenvolupar una recerca aplicada al cas de Catalunya. Aquesta línia d'acció avaluaria el nivell real de generació de beneficis de les accions culturals públiques per a la ciutadania.

Una recerca com la que es planteja permetria:

- Afirmar la identificació dels agents culturals amb una política cultural que destaca el valor públic de la cultura, que busca el reconeixement dels elements afectius, intangibles de l'experiència i la pràctica cultural, així com de la seva vinculació amb valors permanents com la justícia i l'equitat. El retorn social quedaria caracteritzat, d'aquesta manera, de forma equilibrada entre les capacitats instrumentals i estratègiques de l'acció cultural i el seu valor públic i alhora intrínsec.
- Reforçar el desenvolupament d'un model d'avaluació innovador i coherent de l'actuació pública en matèria de cultura. Aquest model hauria d'incloure la participació dels agents implicats en l'avaluació, des de les pròpies administracions locals (de diferents àmbits de les polítiques socials) fins a la resta d'agents del propi sector cultural.
- Formular un pla de recomanacions per a la promoció de polítiques culturals significatives en el seu retorn social a la ciutadania.
- Generar, a partir dels resultats de la recerca, informació útil sobre l'eficàcia de les polítiques culturals i la transparència en el seu desenvolupament. Aquesta

informació adequada i fidedigna pot permetre introduir canvis en la direcció estratègica de les polítiques culturals.

6. Síntesi i consideracions finals

Per concloure, pretenem reforçar l'atenció sobre algunes de les aportacions més significatives d'aquesta investigació. També, ens interessa reflexionar sobre la utilitat que pot tenir per a l'administració pública (i per a la resta dels actors implicats) apostar per un canvi en els models d'avaluació de les polítiques culturals.

Al llarg d'aquest estudi s'identifiquen elements que permeten avançar en una adequada valoració dels nivells de retorn social de les polítiques culturals: el valor públic que afegeixen, les seves repercussions en diferents esferes de la realitat social i la manera més adient per mesurar aquests resultats. Per això s'analitza de quina manera les polítiques culturals tenen un impacte significatiu a la realitat social, més enllà de la reconeguda capacitat i legitimitat per contribuir a la professionalització i consolidació dels sectors de les arts i la cultura, així com la seva aportació al desenvolupament econòmic productiu. Partint de la comparació de casos internacionals significatius en l'estudi del retorn social de les polítiques culturals, es presenten els indicadors generals més significatius i se'n debat la possible utilitat.

La perspectiva tradicional

Tradicionalment, la perspectiva que han adoptat les polítiques i moltes de les recerques científiques que intenten posar de manifest la importància de l'acció cultural per al desenvolupament de les societats ha estat centrada en les externalitats de la cultura. Es destaca la capacitat de la cultura i de les polítiques culturals per facilitar la consecució dels objectius en altres àmbits i agendes polítiques sectorials: educació, salut, medi ambient, seguretat, urbanisme, etc.

Així doncs, s'analitzen, en primer lloc, les aportacions de la cultura a l'àmbit de l'educació. Es destaca que l'art i la cultura poden contribuir al desenvolupament de les capacitats i competències personals, professionals i laborals de les persones. I també es fa èmfasi en la seva incidència per a l'ampliació i millora del sistema educatiu:

- Increment de les competències transferibles a la futura vida laboral i professional
- Augment de l'assistència regular dels alumnes i la continuïtat dels estudis
- Apropament entre l'escola i la comunitat
- Millora en la infraestructura i recursos de les escoles

En segon lloc, aquest estudi analitza de quina manera les polítiques culturals contribueixen a la millora integral de la salut física, mental i psíquica de les persones.

Es posa de relleu com les polítiques culturals incideixen, per exemple, en elements com ara:

- Millora de l'entorn, l'espai i la difusió de la salut pública
- Millora dels tractaments (art com a instrument terapèutic)
- Increment de l'activitat física i mental dels pacients
- Reducció de l'estrès
- Increment de l'autonomia dels pacients discapacitats

En tercer lloc, s'assenyala la manera en què les polítiques culturals han vinculat part del seus objectius, estratègies i instruments d'intervenció a les de les polítiques mediambientals. L'acció cultural ha significat una contribució a la consecució d'objectius plantejats des de l'àmbit de la promoció del medi ambient, i especialment la noció de sostenibilitat vinculada a la d'ecologia:

- Increment de la connexió de les persones amb l'entorn natural
- Conservació i preservació del patrimoni arquitectònic i natural
- Promoció de productes i serveis ecològicament sostenibles
- Difusió del desenvolupament mediambiental sostenible
- Creació d'espais de debat sobre els problemes globals relatius al medi ambient

Una nova mirada

Aquest estudi reconeix l'impacte positiu de les iniciatives assenyalades per la perspectiva tradicional d'anàlisi del retorn social de les polítiques culturals, però també discuteix algunes de les seves debilitats. Sobretot, la sobrevaloració de l'impacte social real de la cultura com la manca de profunditat conceptual en l'anàlisi dels seus resultats. Davant l'absència de reflexió i avaluació de les qualitats intrínseques de la cultura, una perspectiva alternativa busca reconèixer, més enllà de l'impacte social de la cultura, el seu valor públic.

Per tant, aquest estudi incorpora una mirada transversal que ajudi a identificar aquells elements on l'acció cultural produeix, de la forma més directa possible, beneficis per a la ciutadania. El retorn social queda caracteritzat, d'aquesta manera, de forma equilibrada entre les capacitats instrumentals i estratègiques de l'acció cultural i el seu valor públic i alhora intrínsec.

S'identifiquen així nou eixos que pretenen mostrar àmbits en què les polítiques públiques culturals entenem que generen repercussions i beneficis a nivell social per al conjunt de la població:

1. Creació, potenciació i manteniment de les identitats col·lectives i del sentit de pertinença comunitària.
2. Promoció de la cohesió social: generació i acceptació de normes i valors compartits, reducció de l'aïllament social.
3. Desenvolupament de comunitats culturals: augment de la participació ciutadana i l'acció col·lectiva. Xarxes de cooperació, treball col·lectiu i voluntariat.
4. Reconeixement del conflicte com a motor social i foment de la democràcia i de la política com a espai per a la seva gestió.
5. Revalorització de les "classes no productives": desenvolupament de persones amb interessos, recursos i capital cultural propis. Promoció de la independència de la gent gran.
6. Desenvolupament autònom i promoció de la creativitat de les persones: millora en les capacitats per interpretar i entendre el món i respondre al context de transformació. Desenvolupament de la innovació social i econòmica².
7. Desenvolupament de processos democràtics i inclusius de transformació de l'espai urbà, més enllà de l'ús instrumental de la cultura per a la regeneració urbana.
8. Generació i reconeixement de noves centralitats, més enllà de l'espai urbà. Revitalització de les economies de les comunitats locals.
9. Reconeixement del paisatge com a construcció cultural i col·lectiva. Augment de la consciència col·lectiva i la preocupació per la sostenibilitat.

---

² Si bé no comptem amb l'espai adequat per poder analitzar en profunditat les relacions entre polítiques culturals i polítiques de comunicació, cal dir que es tracta d'una perspectiva necessària i rellevant. Com explica Barber (2008), les polítiques culturals semblen construir-se avui sense pensar en els processos de comunicació entre les cultures. L'avaluació del retorn social de les polítiques culturals no pot deixar de preguntar-se de quina manera les polítiques compten amb les transformacions que s'estan operant en les pròpies societats, en particular la creació, difusió i accés a la cultura a través d'internet.

Els indicadors del retorn social de les polítiques culturals

En aquest estudi s'explica també la necessitat de desenvolupar una mirada específica sobre els indicadors que faciliten l'anàlisi del valor públic de la cultura i dels beneficis que produeix per a la ciutadania. En definitiva, aquest fet està vincular amb un canvi (encara en desenvolupament) del model d'avaluació de les polítiques culturals, que passa d'una perspectiva centrada en la consideració de valors estètics i instrumentals de les arts i la cultura a una mirada més real i plural, que inclou així el seu retorn social.

Lògicament, el desenvolupament d'indicadors per al sector cultural ha de tenir en compte els perills que ha comportat i comporta el seu ús en l'avaluació de polítiques públiques. Per això, aquest estudi adverteix i exemplifica algunes de les tendències més nocives en la utilització d'indicadors en altres polítiques socials.

D'aquesta manera, tot tenint en compte les advertències formulades, es presenta l'estat actual de la qüestió dels indicadors per a les polítiques culturals.

Aquesta perspectiva no només assumeix el repte de treballar amb conceptes que tenen límits poc definits i que es presten a la manipulació, sinó de traslladar-los al procés d'elaboració de models d'avaluació de polítiques culturals, amb els seus corresponents sistemes d'indicadors. Novament, es tracta d'una tasca necessària, que evita la utilització directa, per part d'un bon nombre d'administracions i investigacions científiques, d'estadístiques descontextualitzades com si es tractés d'indicadors. Sobretot quan a l'actualitat el tipus d'indicadors culturals utilitzats, tant per les investigacions bàsiques com els casos aplicats per les institucions públiques, és realment molt divers. Per això, més que establir una base normativa sobre els indicadors del retorn social de les polítiques culturals, volem contribuir al debat i a la generació de coneixement sobre el valor de la cultura i les possibilitats d'avaluació realista, contextualitzada, complexa i rigorosa de les seves polítiques. No podem deixar de pensar que es tracta d'un debat del tot útil per al disseny de metodologies que permetin obtenir millor informació sobre l'eficàcia del les polítiques culturals, la transparència en el seu desenvolupament i les conseqüències de la seva implementació.

7. Bibliografia

- Augoyard, JF. (2007-2008) "La construction des atmosphères quotidiennes: l'ordinaire de la culture". *Culture et Recherche*. Núm. 114-115.
- Barraket, J. (2005) "Putting people in the picture? The role of the arts in social inclusion". *Brotherhood of St Laurence and University of Melbourne Centre for Public Policy*. Núm. 4.
- Belfiore, E. (2002) "Art as a means of alleviating social exclusion: Does it really work? A critique of instrumental cultural policies and social impact studies in the UK." *International Journal of Cultural Policy*, Núm. 8 (1).
- Bianchini, F. (1993) "Remaking European cities: the role of cultural policies". A: F. Bianchini and M. Parkinson (ed.), *Cultural policy and urban regeneration: the West European experience*. Manchester: Manchester University Press.
- Bianchini, F. (1995) "Cultural considerations in inner city regeneration". A: *Culture and neighbourhoods*. Strasbourg : Council of Europe Publishing.
- Bianchini, F. i Bloomfield, J. (2004) *Planning for the intercultural city*. Stroud: Comedia.
- Bina, V. i IJdens, T. (2007). *Social participation and cultural policy: a position paper*. Den Haag: Ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschap
- Bloomfield, J. (1993) "Bologna: a laboratory for cultural enterprise." A: F. Bianchini and M. Parkinson (eds.), *Cultural policy and urban regeneration: the West European experience*. Manchester: Manchester University Press.
- Braiden, O. (2008). *Points of Alignment: The Report of the Special Committee on the Arts and Education*. Dublin: The Arts Council.
- Borja, J. (2003). *La ciudad conquistada*. Madrid: Alianza Editorial.
- Buting, C. (2003). *Public value and the arts in England: Discussion and Conclusions of the arts debates*. Arts Council England.
- Canada Council for the Arts, the Department of Canadian Heritage i the Ontario Arts Council (2008) "Social Effects of Culture: Exploratory Statistical Evidence". *Statistical Insights on the Arts*. Vol.6. Núm.4.
- García Canclini, N. (2001), *Culturas híbridas*, Buenos Aires: Paidós.
- Cave, B., Coutts, A. (2002), *Health Evidence Base for the Mayor's Draft Cultural Strategy*, South East London Strategic Health Authority/East London and the City Health Action Zone, London.
- Caves, R. (2002). *Creative Industries: Contracts between Art and Commerce*. Cambridge: Harvard University Press.
- Chaintreau, JF. (2007-2008) "Dialogue interculturel: recherche et politiques publiques". *Culture et Recherche*. Núm. 114-115.

- Coleman, J. S. (1988), "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology*, vol. 94, pp. 95-120.
- Cox, E. (1995). *A Truly Civil Society*. Sidney: Boyer Lectures, ABC.
- Doyal L. i Gough I (1994). *Teoria de las necesidades humanas*. Barcelona: Icaria.
- Duxbury, N.; Gillette, E.; Pepper, K. (2007) "Exploring the cultural dimensions of Sustainability". *Creative City Network of Canada* (edició en línia). [Consulta: 7 d'Octubre de 2007]. <http://www.creativecity.ca/news/special-edition-4/index.html>
- Etzioni, A. (1997). *The New Golden Rule: Community and Morality in a Democratic Society*. New York: Basic Books.
- Etzioni, A. (2004). *The Common Good*. Cambridge: Polity Press.
- De Frantz, M. (2005) "From Cultural Regeneration to Discursive Governance: Constructing the Flagship of the 'Museumsquartier Vienna' as a Plural Symbol of Change". *International Journal of Urban and Regional Research*. Núm. 29.1.
- Faden, R. i Beauchamp, T (1990). *A History and theory of informed consent*. New York: Oxford University Press.
- Falk, I. i Kingma, O. (2000) "Co-operation and Tolerance: Restoring Our Economic System", Paper for a symposium: *Australian Values—Rural Policies*, Canberra 28–29 August. Centre for Research and Learning in Regional Australia, University of Tasmania.
- Feixa, C. (2006). *Jóvenes latinos en Barcelona. Espacio público y cultura urbana*. Barcelona: Antrophos-Ajuntament de Barcelona.
- Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2005). *The Flight of the Creative Class*. New York: HarperCollins.
- Fokidis, M. (2007) "Hijacking cultural policies: Art as a Healthy Virus within Social Strategies of Resistance". *Social Analysis*. Vol.51. Núm. 1.
- Galloway, S. (2008). *The evidence base for arts and culture policy. A brief review of selected literature*. Glasgow: Centre for Cultural Policy Research, University of Glasgow for the Scottish Arts Council.
- Galvani, M. (2001) "The Social Impact of Culture – Empirical Content". *Thinking outside the Box: Arguments for IADB's Involvement in the Preservation and Development of Heritage*. Washington, D.C.: Inter-American Development Bank.
- Gray, C. (2002) "Local Government and the Arts." *Local Government Studies*. Núm. 28.
- Haley, D. (2008) "Arts in ecology: Questions of foresight". *Music and Arts in Action*. Vol.1
- Hawkes, J. (2001), *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's essential role in public planning*. Victoria: Common Ground Publishing and Community Cultural Development Network.

- Holden, J. (2004). *Capturing cultural value*. London: DEMOS.
- International Intelligence on culture (2005). *Hong Kong Arts & Cultural Indicators*. Hong Kong Arts Development Council.
- Jeanotte, M.S. (2008) "Shared spaces: Social and economic returns on investment in cultural infrastructure". A: Duxbury, N. *Under Construction: The State of Cultural Infrastructure in Canada*. Vancouver: Expertise on Culture and Communities, Simon Fraser University.
- Jowell, T. (2004). *Government and the value of culture*. London: Department for Culture, Media and Sport.
- Knudsen, B; Florida, R.; Gates, G. I Stolarick, K. (2007). *Urban density, creativity, and innovation*. Working Paper of the Creative Class Group.
- Krensky, B. (2001) "Going on beyond zebra: A middle school and community-based arts organization collaborate for change". *Education and Urban Society*, Vol.33. Núm.4.
- Kenyon, P. Black, A. (2001). *Town Renewal Overview and Case Studies*. Canberra: Rural Industries Research and Development Corporation.
- Laaksonen, A. (2005). *Third Global Forum on Human Development: Defining and Measuring Cultural Exclusion*. Paris: Interarts Foundation.
- Landry et al. (2004), *Culture & Regeneration: an evaluation of the Evidence*, Nottingham: Comedia.
- Lin, N. (2001). *Social capital: a theory of social action and structure*. New York: Cambridge University Press.
- Looseley, D. (2004) "The Development of a Social Exclusion Agenda in French Cultural Policy". *Cultural Trends*. Vol 13 (2), Núm. 50.
- Lowe, S. (2000). "Creating community" *Journal of Contemporary Ethnography*, 29 (3).
- Madden, C. (2005) "Statistical Indicators for Arts and Cultural Policy". *Cultural Trends*. Vol. 14 (3). Núm. 55.
- Mayer Harrison, H., Harrison, N., Haley, D., Harrison, G., & Fremantle, C. (2007). *Greenhouse Britain: losing ground, gaining wisdom*. Touring exhibition.
- Matarasso, F. (1997). *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*. Londres: Comedia.
- Mercer, C. (2003). *Passer des indicateurs à la gouvernance au courant dominant du grand public: Outils de politiques culturelles et de citoyenneté*. Nottingham: Royaume-uni.
- Mercer, C. (2005). *Cultural Capital and Capabilities: defining and measuring the cultural field*. *Cultural Capital*. Paris: The Third Global Forum on Human Development: Cultural identity, democracy and global equity.

- Merli, P. (2002) "Evaluating the social impact of participation in arts activities". *International Journal of Culture Policy*. Vol. 8 (1).
- Mills, D.; Brown P. (2004). *A guide to the connections between Community Cultural Development and Health, Ecologically Sustainable Development, Public Housing and Place, Rural Revitalisation, Community Strengthening, Active Citizenship, Social Inclusion and Cultural Diversity*. Australian Government.
- Milliot, V. (2007-2008) "Cosmopolitique de l'espace publique". *Culture et Recherche*. Núm. 114-115.
- Ministeri van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2008). *Report: Social effects of culture. Expert Meeting*. Ministeri van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap: Boekmanstichting.
- Morris, N. J.; Cant, S. G. (2004). *The Hebden Bridge Sculpture Trail: can a collaborative and community arts event stimulate new understandings of landscape, place and identity?* Edimburg: Conference proceedings, OPENspace/Peoplespace.
- Nogué, J. (2007). *La construcción social del paisaje*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Peaker, A. i Vincent, J. (1990). *Arts in prisons: Towards a sense of achievement*. Home Office Research and Planning Unit and the Arts Council.
- Peck, J. (2005) "Struggling with the creative class". *International Journal of Urban and Regional Research*. Núm. 29 (4).
- Putnam, R. (2007) "*E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century*". The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30, Núm. 2.
- Reeves, M. (2002). *Measuring the economic and social impact of the arts: a review*. London: Arts Council of England.
- Ruiz, J. (2004). *A Literature Review of the Evidence Base for Culture, the Arts and Sport Policy*. Edimburg: Scottish Executive Education Department.
- Scott, C. (2006) "Museums: Impact and Value". *Cultural Trends*. Vol.15 (1), Núm. 57.
- Stanley, D. (2006) "Introduction: the social effects of culture". *Canadian Journal of Communication*. Núm. 31.
- Simons, D. i Dang R. Steven (2006). *International Perspectives on Cultural Indicators: A review and compilation of cultural indicators used in selected projects*. Simon Fraser University: Centre of Expertise on Culture and Communities / Creative City Network of Canada.
- Unesco (2008) *Community, Health and the Arts 'Vital Arts – Vibrant Communities' Conference*. Unesco Observatory (edició 2008) [en línia]. Melbourne: University of Melbourne. [Consulta: 21 de Setembre de 2008].

<http://www.abp.unimelb.edu.au/unesco/cha-conference/>

VVAA, (2005) "John Holden's Capturing Cultural Value: How Culture has Become a Tool of Government Policy". *Cultural Trends*. Núm. 14:1.

Yproductions (2008) "Innovación y creatividad social: sobre los beneficios económicos de la creatividad de masas (un nuevo marco de explotación)". *Yproductions eds* (edició 2008) [en línea]. Barcelona: Yproductions [Consulta: 16 de Novembre de 2008].